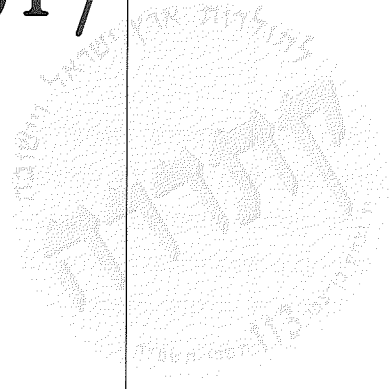

לוי אשכול

וביטחון היישוב,

1947-1917

דמותו של לוי אשכול נקשרה בתודעת הציבור, במיוחד מאז כינונה של מדינת ישראל, לפעילות לטובת כלכלת ישראל, ובדרך כלל הודגשה עשייתו בתחום ההתיישבות. כהונתו רבת השנים כראש המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית (1948-1952) וכשר האוצר (1952-1963) היא שקיבעה את דימויו הציבורי כאיש כלכלה והתיישבות.¹ אותו דימוי היה טבוע כה עמוק בדעת הקהל בישראל, עד שבשעה שהתמנה לשר ביטחון טענו רבים ממעצביה, בעיקר מהעיתונות הכתובה, כי הגיע למקום לא לו.² אפילו לאחר ארבע שנות כהונה בתפקיד, משהחלו האירועים שעתידיים היו להוביל

פרק זה לקוח במספר שינויים מתוך: י' גולדשטיין, לוי אשכול: ביוגרפיה, ירושלים 2003.

1 המחקר על תולדות חייו של לוי אשכול נמצא בחיתוליו. עד שנת 2002 לא יצא מחקר רציני על תולדותיו. בשנה זו יצא ספרם המצוין של י' רונטל, א' למפרום וחי' צורף, לוי אשכול ראש הממשלה השלישי: מבחר תעודות (1915-1969), ירושלים תשס"ב. בספר מבחר עצום של תעודות וכן מבואות מרשימים ודברי הסבר. אני תקווה שהביוגרפיה שכתבתי ושיצאה לאור כשנתיים אחר כך (אשכול, ביוגרפיה, ירושלים 2003), תיצוק תשתית למחקר על חייו.

2 מועמדותו של אשכול לראשות הממשלה התקבלה באופן טבעי, וכדברי י' ויץ 'העובדה שאשכול היה המועמד האולטימטיבי - היחיד והטבעי - לתפקיד זה [ראש הממשלה] צוינה מיד אחרי שנודע על ההתפטרות' (י' ויץ, 'פרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה ב-1963', א' שפירא [עורכת], מדינה בדרך: החברה הישראלית בעשורים הראשונים, ירושלים תשס"א, עמ' 78). במקביל בלטה ההסתייגות ממינויו לתפקיד שר הביטחון. למשל בידיעה שהתפרסמה בעיתון 'הארץ' מיד לאחר התפטרותו של בן-גוריון נרמז בבירור שיש לתת את התפקיד למשה דיין: 'אשכול המועמד הטבעי לתפקיד ראש הממשלה [...] נראה שמר אשכול עדיין המום מהודעת ההתפטרות [...] פעמים רבות הביע אשכול חשש לקבל על עצמו את הירושה עוד בחייו של בן-גוריון, שכן הוא מוכר כמה שנים כיוורן [...] שאלה אחרת מי יהיה שר ביטחון? קשה להניח שמשנה דיין יהיה מוכן להישאר בממשלה אם לא ימונה כשר [...]

למלחמת ששת הימים, לא השתנה אותו דימוי. אין הוא מתאים לתפקיד, טענו מדיחיו מכהונת שר הביטחון.³ בשאלה אם דימוי שלילי זה של ראש ממשלה שאינו מבין בענייני ביטחון המדינה היה לו על מה לסמוך, עסקתי במקום אחר.⁴ במאמר זה אנסה לבחון אם אכן מוצדקת הייתה הביקורת שהוטחה באשכול שגם בעברו, היינו בתקופת היישוב (1917-1947), הוא היה רחוק מענייני ביטחון.

ליו אשכול,
ספטמבר 1951
(צילום: טדי בראונר)

א

מאז עלה לארץ־ישראל, בראשית 1914, התמודד ליו אשכול (אז שקולניק⁵) עם בעיות ביטחון בכל מקום שבו התיישב. כבר בניסיון ההתיישבות הראשון שלו, כאשר עלה עם 'קבוצת עבודה' – חבורת צעירים בני פתח־תקווה שאליה השתייך – לאדמות קלנדיה, הוא הצטייד באקדה בראונינג, מחשש מהתנכלות מצד הערבים המקומיים, שהייתה שם דבר שבשגרה.⁶ לאחר מכן התיישב עם אותה קבוצה בראשון־לציון, בפתח־תקווה ובחולדה, והמשיך להחזיק בבראונינג דרך קבע.⁷ מתחילת דרכו בארץ מצא אשכול כי מכורח המציאות החברתית, הכלכלית והלאומית, ההתנגשות בין בני היישוב היהודי לבין התושבים הפלסטינים היא בלתי נמנעת, ולכן יש להיערך לקראתה.⁸

תפיסה אקטיוויסטית זו הניעה את אשכול להתגייס ביולי 1918 לגדודים העבריים, והוא שירת במסגרת זו כשנה וחצי. הרעיון להקים גדוד מתנדבים עבריים בשירותה של אנגליה שיצא להילחם לשחרור ארץ־ישראל מעול התורכים, קדם עוד וגידים כבר בחודשים הראשונים של שנת 1915, עם

ביטחון' (הארץ, 17 ביוני 1963). ה'ניו־יורק טיימס' היה בוטה הרבה יותר; בכתבה מירושלים שפורסמה בו באותו יום נאמרו דברים דומים, אך צוין גם כי דיין אינו חושב שאשכול מתאים לשמש כשר ביטחון'.

3 ב־29 במאי 1967 לדוגמה נכתב במאמר הראשי ב'הארץ' כי 'כל עוד ימשיך אשכול לכהן כראש ממשלה ושר ביטחון לא יועילו יועצים בעצותיהם [...] אילו היה לנו ביטחון כי מר אשכול מסוגל לנווט את ספינת המדינה בימים אלה, ברצון רב היינו הולכים אחריו. אולם ביטחון זה איננו'. ב'מעריב' מאותו יום הועלתה שורת תמיהות על הממשלה, מעשיה והחלטותיה ונתבעה החלפתו של אשכול כשר ביטחון. תביעה זו הופיעה גם במאמר הראשי שפרסם עורך 'ידיעות אחרונות', הרצל רוזנבלום.

4 ראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 1).
5 שמו של אשכול היה עד שנת 1948 שקולניק. אני משתמש כאן בשם החדש שאימץ לעצמו – אשכול – מאחר שבשם זה נחקק בתודעה הציבורית.

6 ראו: ח' רוטברג, ספר מאוחר, תל־אביב תש"ז, עמ' 128-129.

7 ראו למשל: הפועל הצעיר, 25 במרס 1969.

8 ראו למשל: ל' אשכול, 'מימי המלחמה' (1924) בתוך: הנ"ל, בחבלי התנחלות, תל־אביב תשי"ט, עמ' 2-7.

הקמתו של 'גדוד נהגי הפרדות', שלחם לצד בריטניה במערכה על גליפולי.⁹ לאחר מערכה זו התפרק הגדוד אך הרעיון נותר בעינו, ובהודשי אביב 1917 הוקם מחדש גדוד עברי - 'הגדוד ה-38 של קלעי

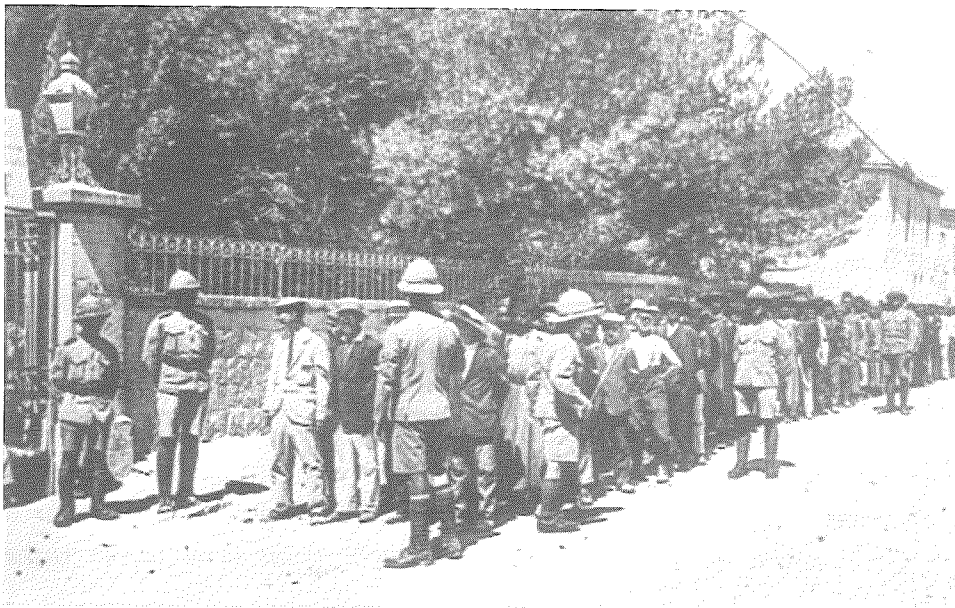

המלך' - ולאחריו הוקם בארצות-הברית 'הגדוד ה-39 של קלעי המלך'. לאחר כיבוש דרום הארץ על ידי בריטניה הופעלו לחצים על הבריטים להקים גדוד נוסף, שלישי במספר, שיורכב ממתנדבים מארץ-ישראל. ואכן בקיץ 1918 הוקם 'הגדוד ה-40 של קלעי המלך', שאנשיו היו מבני היישוב.¹⁰

אשכול היה בין אלה שתמכו בהקמת הגדוד העברי בארץ, ומרגע שהוחלט להקימו קרא להתנדב לשרת בו.¹¹ תמיכתו בהקמת הגדוד נבעה בין השאר מנטייתו המדינית הפרו-בריטית. הוא

למעלה: לוי אשכול (עומד, שני משמאל) עם 'קבוצת עבודה', 1917

מימין: גיוס לגדודים העבריים, ירושלים 1918

9 ראו: 'י' עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל-אביב תשל"ג, עמ' 27-142; ב"צ דינור (עורך ראשי), ספר ההגנה, א, תל-אביב תשי"ז, עמ' 425-516.

10 הפרטים על הגדודים העבריים נלקחו מתוך: א' גולומב, הביון עז, א, תל-אביב תש"י, עמ' 141-202; דינור (שם), עמ' 425-542; עילם (שם).

11 ראו למשל: א' הרצפלד, הרצפלד מספר, ב, כתב א' מאירוביץ, תל-אביב תשל"ד, עמ' 70.

ראה בתמיכה חד־משמעית כבריטניה, במיוחד לאחר כיבוש דרום הארץ ומתן הצהרת בלפור, חלק בלתי נפרד מתהליך ההגשמה החלוצית, ולפיכך סבר כי מן הראוי שהמפלגה שאליה השתייך מאז עלייתו, 'הפועל הצעיר', וכמוה שאר מפלגות הפועלים, יורו לחבריהן להתנדב לגדודים.¹² נוסף על כך ראה לנכון להקים ביישוב העברי מסגרות צבאיות כדי להתמודד עם התנכלויות מצד פלסטינים, תופעה שבה נתקל כאמור עם עלייתו לארץ. אף שלא היה צריך עידוד לרצונו להתנדב לגדוד, אין ספק כי העובדה שלרעיון נתפסו גם צעירים – ובהם גימנזיסטים שפגש, בוגרי גימנסיה 'הרצליה', ובראשם אליהו גולומב ודב הוֹז¹³ – היוותה תמריץ נוסף לרצונו להתנדב מיד לגדודים.

תמיכתו של אשכול בהתנדבות לגדודים העבריים בארץ־ישראל עמדה בניגוד לעמדת רבים ביישוב ובכלל זה חלק ניכר מראשי מפלגתו, 'הפועל הצעיר'. בשלושה ימי דיונים שקיימו בסוף דצמבר 1917 הביעו רוב חברי מרכז המפלגה את דעתם השלילית בנושא. הם נימקו את עמדתם בין השאר בסיבות מעשיות, ובמרכזן החרדה מתגובת הממשל התורכי, אשר שלט עדיין בצפון הארץ.¹⁴ וכן נתלו בהסתייגותם של ראשי ההסתדרות הציונית, שהנהלתה ישבה בקופנהגן הניטרלית, מהקמת הגדודים, ואף ברתיעתה של הנהגת היישוב בארץ מהרעיון.¹⁵ אולם את עיקר התנגדותם להתנדבות נימקו ראשי 'הפועל הצעיר' בנימוקים אידאולוגיים. יש 'לשמור על הקיים', טענו חלק מהם, ואין לעזוב בשעה קשה זו את מה שהתחלנו לבנות בארץ, ובמיוחד את עבודת האדמה. נימוק אידאולוגי אחר לשלילת ההתנדבות לגדודים שנשמע בדיונים היה: 'הלכנו למזרח ומקומנו עם התורכים'. היו אף מי שהעלו נימוקים פציפיסטיים לסירובם להקמת גדודים עבריים במסגרת הצבא הבריטי. ארץ נקנית 'בעבודה ולא בדם', טענו, 'לא באנו ארצה כדי להילחם את מלחמותיהם של אחרים'.¹⁶

בדיונים באותו נושא שנערכו בוועידת 'הפועל הצעיר' ב־2-13 בינואר 1918 העלו המתנגדים להתנדבות לגדודים טעמים דומים, אך נימוקיהם נוסחו ביתר חריפות. הם ראו בהתנדבות משום 'הרפתקנות', 'הפקרת מקומות העבודה', ו'מעשה שאינו מתאים לחברת מופת' האמורה להתנגד לשפיכות דמים. אשכול לעומתם, יחד עם מיעוט מצירי הוועידה, הביע במפורש את תמיכתו בהקמת גדוד עברי ארץ־ישראלי. הוא טען כי יש חשיבות לאומית ופוליטית להקמת הגדוד, וכי יש בכך גם משום סמל לשחרורם המדיני של היהודים ול'התחדשותו של האדם והלוחם העברי'. אך חשובה מכך הייתה לדבריו התועלת שתוכל להיות להצטרפות לגדודים, במיוחד בטווח הרחוק, לנוכח המציאות בארץ והסכנה של התנגשות פיזית בעתיד עם הפלסטינים. עם זאת לנוכח דרישתם של שוללי ההתנדבות, שהיו הרוב בוועידה ובהנהגת 'הפועל הצעיר', סוכם כי לפי שעה לא יצטרפו חברי התנועה לגדודים, אך הם יתארגנו 'להקמת מיליציה'.¹⁷ לאחר הדיונים הללו בוועידת המפלגה היה

12 ראו: ראיון עם אשכול, דף השבוע, דגניה ב', 28 במארס 1969, אי"א, תיק פטירת אשכול.

13 ראו: גולומב (שם); א' שפירא, ברל, א, תל־אביב תשמ"א, עמ' 128-129.

14 י' שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל־אביב 1968, עמ' 217-218.

15 שפירא (לעיל, הערה 13).

16 שפירא (לעיל, הערה 14), עמ' 218-219.

17 שם.

אשכול נחוש עוד יותר מאשר קודם להתגייס לגדודים העבריים, ונראה שהתכוון לעשות זאת ברגע שיתאפשר לו. לא היה לו עניין בקרע עם ראשי תנועתו, לפיכך טען יחד עם אלה שציידו בהתנדבות לגדודים כי החלטות הוועידה מחייבות באופן עקרוני את ההתנדבות לגדודים, אך אוסרות על הפעילים לממש באותו שלב את הגיוס. מאחר שעדיין לא התגייס לא ראה את עצמו כמי שמפר את החלטות הוועידה. תקוותו הייתה שבבוא זמן הגיוס, שתוכנן לקיץ הקרוב, תשתנה דעתם של חבריו.¹⁸ כמה שבועות לאחר אותה ועידה השתתף אשכול בכינוס הראשון של נציגי המתנדבים לגדודים העבריים שהתקיים ביפו ב־15-16 בפברואר 1918. בכינוס, שבו השתתפו ארבעים ושניים צירים מרחבי הארץ, הרגיש כבר אשכול כי הפך לחלק בלתי נפרד מהקבוצה סביבו. היה ברור כי ההתנגדות להתנדבות לגדודים שהובעה בוועידת 'הפועל הצעיר' כבר אינה משפיעה עליו. והראיה – הוא הפך לפעיל בוועד שבחרו המתנדבים בכינוס, ושהיה אמור לנהל עם הבריטים משא ומתן על תנאי הצטרפותם לצבא.¹⁹ מאחר שלא רצה להגביר את המתח עם ראשי מפלגתו, דאג שלא יבחרו בו באותם דיונים לחבר ועד מן המניין, אך בהמשך פעל במרץ רב בשירותו של אותו ועד. חברי הוועד ניסו לקיים את שליחותם כמיטב יכולתם ולהשיג למתנדבים תנאים ראויים, על פי ראות עיניהם, לשירות בצבא הבריטי. לשם כך הם התכתבו עם האחראים בדרגים שונים לעניינים הקשורים בתפקוד הגדוד הארץ-ישראלי, ואף נפגשו עמם. ואולם בסופו של דבר לא השיגו כמעט דבר. בשל כך נוצרה אופוזיציה קולנית לוועד, והתפתחו עימותים בין המתנדבים.²⁰ אשכול, שהיה מעורה בכל אלה, למד, ולא בפעם הראשונה, כיצד ועד נבחר אינו מצליח להשיג דבר. אך העובדה שפעל בשליחותו מלמדת עד כמה עז היה רצונו שהגדוד העברי הארץ-ישראלי יצליח במשימתו העתידית. הוויכוח על הגיוס לגדודים העבריים חצה מחנות לא רק ב'הפועל הצעיר', אלא ביישוב כולו. הוועד הלאומי למשל הסתייג מההתנדבות.²¹ לעומת זאת ועד הצירים, שפעל בלונדון, דווקא תמך בגיוס, אם כי בזהירות מרבית, מחשש שלא להרגיז יתר על המידה את הבריטים.²² עם בואם לארץ צידדו חברי הוועד בהתלהבות בהקמת גדוד ארץ-ישראלי. גם בקרב חברי 'פועלי ציון' והנהגתה התקיים ויכוח באותו עניין. העובדה שתכריחם דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי היו בין יוזמי הגדוד האמריקני גרמה בסופו של דבר לכך שרוב חברי אותה תנועה תמך בגיוס. גם הבלתי מפלגתיים היו חצויים. בחודשים אפריל-מאי 1918, שבהם הכריעו הבריטים להקים גדוד עברי בארץ, נוצר הרושם כי 'פועלי ציון' הם אלה שדחפו להקמתו, ואילו אנשי 'הפועל הצעיר' התנגדו לו ורצו 'לשמור על הקיים'. הוויכוח התחריף ובמהלכו זכתה 'פועלי ציון' להצלחה גדולה בציבור הרחב. נוצרה תנועת התנדבות גדולה יחסית, אם מתוך מצוקות אישיות (כמו אבטלה) ואם מתוך תחושות לאומיות.²³

18 ראו לעיל, הערה 12.

19 פרוטוקול ועידת המתנדבים הראשונה, 'על הסף' (ללא תאריך), עמ' 90, את"ה; מ' סמילנסקי, בצל הפרדסים, תל-אביב תשי"א, עמ' 120-121.

20 ראו: גולומב (לעיל, הערה 10), עמ' 152-153; דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 499-516.

21 ראו: ספר התעודות של הוועד הלאומי, ירושלים תש"ט, עמ' 3.

22 ראו: דוח ישיבת ועד הצירים, 6 בינואר 1919, את"ה.

23 ז' צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 32.

יצחק-בן-צבי (מימין)
ודוד בן-גוריון
כסטודנטים
למשפטים, קושטא,
אוקטובר 1912;
מן המתנדבים
והמארגנים של
הגדוד האמריקני

ככל שהתקרב מועד הגיוס של אשכול וחבריו לגדודים העבריים, גברה הביקורת מצד ראשי 'הפועל הצעיר' על נכונותם להצטרף למאות המתנדבים מרחבי הארץ. במועצת המפלגה שהתכנסה בסוף מאי 1918, ואשר בה השתתפו גם אשכול וכמה תומכים נוספים בהקמת הגדוד הארץ-ישראלי, הוחלט באופן חד, חלק ובוטה לצאת כנגד התופעה. זאת תוך איומים מפורשים שיופעלו סנקציות נגד מתנדבים מסוגו של אשכול אם יפרו את 'משמעת המפלגה'. בסעיף א בהחלטת המועצה נאמר כי 'הצעד שנעשה על ידי האקטיביסטים [היינו התומכים בגיוס] הוא על דעת עצמם [...] ונחשב בעינינו לחוטא נגד המשמעת הלאומית הדרושה לנו בשעה זו'. בסעיף ב הוזהרו אשכול וחבריו כי 'המועצה מחליטה לבלי להכניס שום שינוי בהחלטת המועצה הקודמת, ביחס לחברים שחטאו נגד המשמעת המפלגתית בהתנדבם לגדוד'.²⁴ ההחלטות הללו לא הרתיעו את אשכול ואת מרבית חבריו שביקשו להתגייס. הם כבר החליטו ואף קיבלו אישור מהבריטים על גיוסם הקרוב.

ב

ב-11 ביולי 1918, כאשר התייצבו כ-700 המתנדבים היהודים מארץ-ישראל במחנה האימונים 'הלמיה' שליד תל-אלכביר, סמוך לקהיר, התברר לאשכול כי הוא אינו לבד. עוד קודם תמכו בו כאמור חלק מראשי 'הפועל הצעיר', והבכיר בהם היה דוד סברדלוב. עתה התברר שכחמישים פעילים, ובהם חברי

24 החלטות מועצת 'הפועל הצעיר', סיוון תרע"ח, אה"ע, II/404/2.

הנהגת המפלגה, התייצבו יחד אתו במחנה האימונים שבמצרים.²⁵ כבר באותו יום היה ברור לו שלפחות מבחינה מפלגתית הוא לא יינזק, שכן יקשה על חבריו בהנהגה לסלק כחמישים חברי מפלגה, ביניהם אחדים מהנהגתה. 'זו הייתה סטיית מיעוט חמורה', הסביר לימים את התנהגותו הבלתי לויאלית כלפי החלטות חברי מפלגתו, 'אבל לא עלה על דעתו של [יוסף] שפרינצק [מבכירי ראשי מפלגתו] להוציא אותנו מהמפלגה'.²⁶ מבחינת אשכול הייתה עובדה זאת בעלת משקל רב, שכן לא היה לו שום עניין ליצור קרע עם מפלגתו.

התקופה הראשונה לשהותו במחנה האימונים עברה על אשכול, כמו על רוב המתנדבים, באופוריה כמעט. הם חשו שהם ממלאים שליחות היסטורית חשובה מאין כמוה. 'תחיית המכבים ביוצאי חלציהם',²⁷ כהגדרתו הנאוויית של מרדכי הכהן, הגדרה המשקפת את רוח צעירי התקופה. קפטן רדקליף ג' סלמן, רופא הגדודים העבריים, תיאר לאשתו את השעות הראשונות שעברו אשכול והמתנדבים שאתו במחנה האימונים כפרק זמן שבו 'שבע מאות עוטי בלואים מוזרים ומשונים מאוד למראה קפצו על פי פקודה ובן רגע הסתדרו בסדר צבאי מופתי לדרגותיהם ומחלקותיהם, תחת דגלים שעליהם אריות רובצים ומשולשים מצטלבים'.²⁸ כבר בימים הראשונים לשהותם במחנה בחרו להם המתנדבים את מועצת הגדוד, ואשכול, ברל כצנלסון, דב הוז ואליהו גולומב היו בין חבריה. אשכול התגלה מיד בבואו ל'חלמיה' כחיל נאמן וממושמע. חוסנו הפיזי, מזגו הבריאי ואישיותו המקובלת על רבים מהחיילים היו סיבה טובה למפקדיו למהר לתת לו - כמו לעוד כמה חיילים מובהרים - כבר בשבוע הראשון לשירות דרגת קורפורל (רב-טוראי), כדי להבדילו מחבריו ולהטיל עליו תפקידי פיקוד. אך הדרגה הזאת נשללה ממנו ימים ספורים אחרי שניתנה לו. ב-16 ביולי 1918

קיבל אשכול ממפקדיו חופשה מיוחדת, לאחר שטען כי הוא חייב לשמש כנציג רשמי של 'הפועל הצעיר' בטקס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים, שיתקיים יומיים אחר כך. אשכול ניצל את ההזדמנות כדי לבקר את חבריו מ'קבוצת עבודה', ששהו באותה עת בחוות חולדה. אף שקיבל רק שלושה ימי חופשה חזר לצבא בשל ביקורו בחולדה לאחר חמישה ימים. בגין האיחור נשפט, ישב בכלא שבועיים ימים, ודרגתו נשללה. הדבר לא מנע ממפקדיו להחזיר לו את דרגותיו במהלך השבועות הבאים²⁹ ואף להעלותו לדרגת לנס-קורפורל.³⁰

דוד סדרלוב (מימין),

מפעילי מפלגת 'הפועל הצעיר' שהתנדב לגדוד העברי, בניגוד להחלטת מפלגתו, ואליעזר מרגולין, מפקד 'הגדוד ה-39 של קלעי המלך', שהוקם בארצות הברית

25 הנתון מתוך: הרצפלד (לעיל, הערה 11), עמ' 70. אין ודאות שאכן המספר חמישים מדויק, אם כי גם שפרינצק ציין שהיו חמישים מתנדבים חברי 'הפועל הצעיר', ראו: 'שפרינצק, איגרות, א, בעריכת י' שפירא, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 109. אשכול סיפר כי 'כמה עשרות מבין חברי מפלגתנו' התנדבו בסופו של דבר לגדוד הארץ-ישראלי (ריאיון עם אשכול, ידיעות אחרונות, 28 ביוני 1963).

26 ריאיון עם אשכול (שם).

27 מ' בן-הלל הכהן, מלחמת העמים (יומן), ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 929.

28 R.N. Salaman, *Palestine Reclaimed*, London 1920, p. 32

29 ריאיון עם אשכול, ידיעות אחרונות, 24 ביוני 1963; ע' נבר-אשכול, אשכול של הומור, תל-אביב 1989, עמ' 22.

30 ראו: א' בן-עזר, בין חולות וכחול שמים, תל-אביב תש"ן, עמ' 192.

לחלק ניכר מחיילי הגדוד הארץ-ישראלי הפכה השהות במחנה עד מהרה לסיוט מתמשך. למרות הרצון הטוב של מפקד הגדוד, הקולונל אליעזר מרגולין, ששיתף פעולה עם חברי המועצה, ונכונותם של מרבית החיילים להישמע להוראותיה, התברר כי הקשיים והתוויות השליליות שעברו במהלך האימונים הפכו חיש קל את הקערה על פיה, ורבים ביקשו לעזוב את הגדוד לאלתר, ובהם גם אשכול. הבעיות שהתגלו בחיי היומיום של חיילי הגדוד הארץ-ישראלי זמן קצר לאחר בואם למחנה נבעו בין השאר מחוסר הרמוניה בין המרכיבים החברתיים השונים של הגדוד לבין עצמם, ובינם לבין הגדוד העברי הבריטי, ששהה באותו מחנה. חיילי הגדוד הבריטי, שהגיעו למצרים כארבעה חודשים לפני חיילי הגדוד הארץ-ישראלי, קיוו לחזור תוך זמן קצר לבתיהם בבריטניה. אך המפקדה הבריטית מנעה מטעמים שונים את חזרתם. זו הייתה אחת הסיבות לכך שהחיילים הללו גילו עוינות למתנדבים מהארץ. הם ראו בהם את המקור לצרותיהם, מפני שחברי הגדוד הארץ-ישראלי דרשו לצאת מיד לחזית ולהילחם.³¹

בהמשך התגלו פערים חברתיים ומנטליים בין הירושלמים בגדוד הארץ-ישראלי, שהיו כמחצית מחברי הגדוד, לבין המתנדבים מיפו, מתל-אביב ומהמושבות - היפואים - שחלקם הגדול היו בני העלייה השנייה וחלקם האחר גימנזיסטים צעירים מהם, שהלכו בעקבותיהם.³² מקורם של ההבדלים הללו היה במערכת דימויים שעוצבה עוד בתחילת המאה, ושיסודה היה בפער החברתי והמנטלי שנוצר במושבות בין אנשי העלייה הראשונה לשנייה. דימויים של הירושלמים בעיני היפואים היה כשל בני העלייה הראשונה - כאלה הנוטים לדעות שמרניות ואפילו בורגניות, והחוטאים בקרבה לדת ולמנהגיה. ואלו בעיני הירושלמים היה ליפואים, הגימנזיסטים ובני העלייה השנייה, דימוי של אנרכיסטים וסוציאליסטים קיצוניים. המתחים הללו גררו מריבות קשות עד כדי תגרות ידיים. גם בתוך הקבוצה היפואית עצמה התגלו מתחים ומריבות סביב השאלה מי יתפוס עמדות כוח בכירות יותר בגדוד. אישים ככצנלסון ושמואל יבנאלי, ממנהיגי העלייה השנייה, לא ראו בעין יפה את השתלטותם של גימנזיסטים כהוז וגולומב על הנהגת הגדוד וביקשו למנוע זאת בדרכים שונות.³³ במערכת מורכבת ומסובכת זאת קיבל אשכול תפקיד שמילא אחר כך כל חייו - רבים ראו בו דמות מגשרת ומפשרת, הנמצאת בין אלה לאלה. אופיו הנוח וחכמתו, יחד עם חוש ההומור שלו, הפכו אותו לאיש אשר בעת סכסוך חיכו רבים למוצא פיו. אף שנחשב לבן דור הגימנזיסטים, כל כולו היה שייך לתנועת הפועלים ולבכירי העלייה השנייה. הוא נבחר כאמור למועצה כנציג 'הפועל הצעיר' במחנה, אך נחשב לבעל דעות עצמאיות המוכן לעמוד בין אלה לאלה.

המתחים החברתיים בקרב אנשי הגדוד הארץ-ישראלי היו רק אחת הבעיות שהתעוררו בעת שהייה הממושכת בקסרקטין ללא מטרה מוגדרת. בעיה זו ואחרות הפכו את חיי הצבא, על צדדיהם המשעממים, החד-גוונים והתוקפניים, לבלתי נסבלים. גולומב סיכם ביומנו את חיי היומיום בגדוד הארץ-ישראלי כדלקמן: 'קושי [בחיי הצבא] [...] שגרר [...] מצב רוח קשה של כל הגדוד... [גרמו

31 ראו למשל: זיכרונות נתן פיש, קובץ השומרים, ניסן תשט"ו, עמ' 39; דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 511.

32 ראו למשל: גולומב (לעיל, הערה 10), עמ' 153.

33 דאו: שם, עמ' 152-159; שפירא (לעיל, הערה 13), עמ' 138-139.

לכך] חוסר אוכל, משמעת טיפשית וחסרת היגיון [...] הקושי להיות בצבא האנגלי, לקבל פקודות בשפה האנגלית מבלי לדעת אותה.³⁴ חברי מועצת הגדוד נתנו דעתם לקשיים הללו, ומצאו שחלק מהפתרון למצב הוא בהפיכת הגדוד לבעל חזות 'עברית' על כל המשתמע מכך. לפיכך ביקשו למשל לדאוג סמליו העבריים של הגדוד יינשאו בגאון, ושהשפה שתדובר בו תהיה רק עברית, כולל מתן

ברל כצנלסון (מימין) ושמואל יבנאלי

פקודות צבאיות בשפה זו. הבריטים הסכימו שדגלים שעליהם סמלים עבריים יינשאו במצעדים, אך אימוץ השפה העברית כשפה הרשמית של הגדוד היה עניין מורכב הרבה יותר. בראשית ספטמבר 1918 הגישו אשכול, כצנלסון ויבנאלי, בשם 160 מחיילי הגדוד העברי, תזכיר למפקדיהם שבו דרשו ש'שפתנו העברית תונהג בתור שפת הפקודות בגדודנו'. נימוקם היה ש'שנים רבות מיטב שנות געורינו, מסרנו אנהנו מתנדבי ארץ-ישראל למען השב לתחייה את השפה העברית'.³⁵ הבריטים לא ראו דרך להיענות לדרישה זו של חברי המועצה

ודחו אותה מכול וכול. כאשר התברר שהמועצה נכשלה, גבר הדכדוך בקרב חיילי הגדוד – אולי לא דווקא בגלל דחיית הדרישה לאימוץ השפה העברית, אלא מפני שהדחייה נבעה מכך שהבריטים לא ראו את מטרות הגדודים עין בעין עם חברי המועצה.

בשתי דרכים עלה בידי חיילי הגדוד להתגבר ולו במעט על הקשיים. האחת הייתה קריאה בלתי פוסקת של ספרים, עיסוק שאשכול היה שקוע בו שעות וימים;³⁶ והאחרת הייתה ניצול הקסקרטיין הצבאי הבריטי לפעולות הקשורות בארץ-ישראל, למשל ויכוחים פוליטיים סוערים. כיוון שחלק מראשי תנועת הפועלים היו במקום, היו הוויכוחים הללו לדבר של ממש. אחד הנושאים שדובר בהם במחנה האימונים ימים ולילות היה השאלה מה יעשו מפלגות הפועלים מעתה והלאה, אם יתאחדו או ימשיכו לפעול בנפרד. כמו כן נדון נושא ביטול שלוש ההסדרויות שהיו קיימות בארץ והקמת הסתדרות כללית אחת תחתיהן. בן-צבי ובן-גוריון, שבאו לביקור במחנה, שהו שעות רבות באוהלו של אשכול, כדי לדון יחד עם כצנלסון ויבנאלי בנושא איחוד ההסדרויות ופירוק המפלגות, נושא שעמד על סדר היום הציבורי במפלגות הפועלים.³⁷ אשכול וראשי תנועת הפועלים האחרים ניצלו את ההייה במחנה הצבא גם לדיונים כלליים ברמה הארצית ואלה התקיימו בתכיפות רבה.³⁸ אך דומה שמעבר לתעסוקה זו אפשר היה לפתור את רוב הבעיות שעלו במהלך האימונים אילו היה הגדוד הארץ-ישראלי נשלח לחזית. 'אנחנו רצינו להשתתף בקרבות ממש, כדי שנוכל לטעון כי שפכנו דמנו

34 גולומב (שם), עמ' 153.

35 'תזכיר חיילי הגדוד העברי בדבר לשון הפיקוד בגדוד', ערב ראש השנה תרע"ט (6 בספטמבר 1918), דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 882-883.

36 ראו למשל תיאורו של נחום גוטמן: בן-עזר (לעיל, הערה 30), עמ' 192-194.

37 'בן-צבי אל ר' ינאית, 24 בנובמבר 1918, 'בן-צבי, הגדודים העבריים: אגרות, ירושלים תשכ"ח, עמ' 48.

38 ראו למשל: בן-צבי אל ינאית, 28 בנובמבר 1918, 'בן-צבי, זיכרונות ורשומות: מהנעורים עד 1920, ירושלים תשכ"ו, עמ' 278.

למען הניצחון, למען ארץ־ישראל, סיפר אשכול.³⁹ אך לבריטים, מטעמים שונים, לא היה עניין בכך. הם העריכו כי חיילי הגדוד לא הספיקו להתאמן די הצורך, ואולי חשוב מכך, הם חששו שיחסייהם בעתיד עם הערבים באזור ייפגעו אם ישתפו את החיילים היהודים במלחמה.⁴⁰ על כן העדיפו לשלוח את חיילי הגדוד בעיקר לתפקידי שמירה, במצרים ואף מחוצה לה, למשל במחנות שבויים באזור טריפולי.⁴¹ משפתחו הבריטים באופנסיבה צבאית בצפון ארץ־ישראל, בשבוע השלישי של ספטמבר 1918, הם עשו זאת ללא חיילי הגדוד. ב־20 בספטמבר הם כבשו את זיכרון־יעקב ושעטו צפונה, נצרת נכבשה למחרת, וכעבור יומיים נפלה חיפה לידיהם.⁴² עד סוף אוקטובר נכבשה תורכיה לבעלות הברית. אין תמה שחיילי הגדוד, שנשארו בקסרקטינים, היו מתוסכלים מאוד מכך שלא השתתפו בקרבות – והרי לשם כך הם התגייסו לצבא. 'האנגלים רימו אותנו, החזיקו אותנו במדבר ולא הגענו למלחמה'⁴³ – זו הייתה תחושתם של אשכול וחבריו לגדוד, והבריטים לא יכלו להתעלם מכך.

גם לאחר כיבוש ארץ־ישראל על ידי הבריטים נשארו חיילי הגדוד על אדמת מצרים, ורק בספטמבר 1919 הם הועברו למחנה סרפנד (צריפין), הסמוך ליפו ולראשון־לציון.⁴⁴ החיילים הועסקו במצרים ואחר כך בארץ־ישראל בעיקר בעבודות שירות ושמירה ותסכולם הלך וגבר.⁴⁵ רבים מהם ביקשו לעזוב את הגדוד משום שחשו כי אין בהם צורך.⁴⁶ כך גם אשכול. הוא ביקש מחבריו במפלגת 'הפועל הצעיר' לדרוש את שחרורו המידי מהצבא, בטענה כי הוא חיוני עכשיו לחיים האזרחיים, כדי לפעול לשיקומם של החיים בארץ־ישראל לאחר מאורעות המלחמה. ואכן הנהגת המפלגה השתמשה בקשריה, ובראשית 1919 קיבל אשכול חופשה ארוכה מהצבא ומונה לנהל את המחלקה הכלכלית של המפלגה.⁴⁷

מאחר שלא שוחרר מהצבא, נקרא אשכול מדי פעם לשרת בעבודות מזדמנות, בעיקר עבודות פקידות שהצטברו בקסרקטין, משימה שביצע בנאמנות ובמהירות, וכן שמירה במחנות ומחוצה להם. בחודשים האחרונים של שנת 1919 הוא עוד הספיק לנצל את הגדוד לטובת צורכי היישוב, והרגיש אולי לראשונה כי ימיו בקסרקטין לא עברו לשווא. באותה עת התעורר צורך לספק נשק ליישובים צפון הארץ – תל־חי, חמרה, כפר־גלעדי ומטולה – כדי שיוכלו להתגונן מפני הברווזים בסביבתם.⁴⁸ אשכול הציע לגנוב נשק ממחסני הגדודים, שהיו כבר בצריפין, ולאחר שקיבל את הסכמת הכוחות בצפון, הוא ארגן את הגנבה באמצעות כמה מחבריו להתיישבות. הוא עצמו העביר במשך מספר

39 ריאיון עם אשכול (לעיל, הערה 29).

40 ראו: שפירא (לעיל, הערה 13), עמ' 140.

41 ראו למשל: בן־עזר (לעיל, הערה 30).

42 הפרטים על המערכה בצפון הארץ מתוך: י' ואלך, 'המערכה הצבאית בארץ־ישראל במלחמת העולם הראשונה', מ' ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה, א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 132-137.

43 ריאיון של העיתונאי ג' זק עם אשכול, 3 במרס 1965. העתק הריאיון נמצא בבית המחבר.

44 ראו: עילם (לעיל, הערה 9), עמ' 303.

45 ראו למשל: בן־עזר (לעיל, הערה 30).

46 ראו למשל: ב' כצנלסון אל ח' כצנלסון, סוכות תרע"ט (אמצע ספטמבר 1918), בתוך: י' שרת (עורך), ב' כצנלסון: אגרות תרע"ח-תרע"ט, תל־אביב תשל"ו, עמ' 64.

47 ריאיון עם אשכול, דף השבוע, דגניה ב, 28 במרס 1969, א"א, תיק פטירת אשכול.

48 ראו: נ' רוגל, פרשת תל־חי: תעודות להגנת הגליל העליון בתר"ף, ירושלים תשנ"ד.

לילות את הנשק לחבריו, שחיכו לו מחוץ לגדר המחנה. הם העבירו את הנשק לכפר־אוריה (מקום ההתיישבות החדש של אשכול ו'קבוצת עבודה'⁴⁹), ומשם, דרך ואדי ערה ומרחביה, לגליל העליון.⁵⁰ במעשה זה אולי יותר מאשר בכל מעשה אחר שעשה במהלך שירותו בגדוד, חש אשכול כי הוא מממש את שאיפותיו הפטריוטיות שהגיעו להתנדב לצבא.

★

אשכול, כשאר חבריו, ראה לימים את תקופת השירות בגדודים העבריים בנוסטלגיה. הוא אף הביע געגועים לחודשים שבהם בילה בקסרקטיני הצבא הבריטי, אם כי היה מודע היטב לתסכול הרב מהפעילות הצבאית העלובה שלו ושל מרבית חיילי הגדוד הארץ־ישראלי.⁵¹ למרות השעמום הממושך שאפיין תקופה זו בחייו, נדמה שהניסיון שצבר במסגרת הגדודים העבריים היה לו גם צד רב ערך. לראשונה בחייו התוודע למערכת צבאית, ולאור חשיבותה של מערכת הביטחון בחייו, אין ספק כי מה שלמד בקסרקטיני הצבא הבריטי הועיל לו בהמשך דרכו הציבורית.

ג

אשכול היה פעיל במפלגת 'הפועל הצעיר' מאז שנת 1916, ובמשך הזמן החל לבלוט בין חברי המפלגה הצעירים, עד שהפך לאחד ממנהיגי הבכירים, והתמחותו העיקרית הייתה בקידום האינטרסים של הפועל החקלאי בארץ־ישראל. אין תמה שכאשר השתחרר משירותו בגדודים העבריים הוא התיישב בשלב ראשון ביפו ופעל שם כעסקן בכיר במפלגה. במקביל היה פעיל ב'קבוצת עבודה', ובסופו של דבר התיישב יחד עם חבריה בקבוצת דגניה ב שבעמק הירדן. בתחילת שנות העשרים נחשב לדמות הבולטת בקבוצתו ולעסקן צעיר ומבטיח גם במפלגתו וגם במוסדות ההסתדרות שבהם שימש כאחד מנציגי הבכירים.

במסגרת פעילותו בהסתדרות נבחר אשכול בידי ראשי מפלגתו לחבר בוועד ההגנה. ועד סודי זה הוקם ב־13 בפברואר 1921 ביזמת בן־צבי ואנשי 'אחדות העבודה' גולומב ויצחק טבנקין, ופעל בחסות הוועד הפועל של ההסתדרות; תפקיד הוועד היה להקים כוח מגן ארצי שיחליף ועדים מקומיים ואזורים.⁵² קודם להקמת הוועד התגבשו ביישוב ועדי הגנה מקומיים, שחלק מחבריהם ראו עצמם כממשיכיו של חברי ארגון 'השומר', שהתפרק ב־18 במאי 1920. חלק מאותם ועדים מקומיים הפכו בתחילת שנות העשרים לוועדים אזוריים.⁵³ ועד ההגנה היה המשך לפעילות זו ואמור היה לאחד את כלל הוועדים הללו.

אשכול נבחר על ידי חבריו לייצגם בוועד ההגנה בשל גישתו הביטחונית האקטיוויסטית. הדאגה לצורכי הביטחון של היישוב היהודי בארץ־ישראל הייתה כאמור חלק מתפיסת עולמו הכוללת באשר

49 דגניה ב: קורות ורשומות, עין־חרוד תש"ו, עמ' 164.

50 י" ארו (עורך), ספר העלייה השלישית, א, תל־אביב תשכ"ד, עמ' 457.

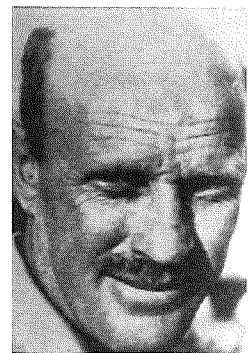
51 ראו למשל: ריאיון עם אשכול (לעיל, הערה 25).

52 פרוטוקול מועצת ההסתדרות, ג' באדר תרפ"א (3 במרס 1921), אה"ע, IV/208/א5.

53 ראו: דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 639-670.

למצבו ולעתידו של היישוב. הברחות הנשק שבהן לקח חלק במסגרת הגדוד העברי היו פרי המסקנה שאליה הגיע כבר כשהתיישב בפתח-תקווה, כי היישוב היהודי זקוק לכוח מגן עצמאי, עקב המתחות הגוברת והולכת בינו לבין החברה הפלסטינית. שלא כתבריו ב'הפועל הצעיר', שחלק גדול מהם התנגדו, מטעמים עקרוניים ומעשיים, להקמת יחידות צבאיות עבריות, ובכלל זה ל'השומר', הוא ביקש להתנדב לגדודים העבריים. יתרה מזאת, הוא יצא בחרי אף נגד בעלי דעות פציפיסטיות, שהבולטים בהם היו א"ד גורדון ונתן חופשי, וזאת במיוחד לנוכח מה שתיאר כ'אי השקט [הביטחוני] השורר בארץ'.⁵⁴ אף קבוצתו, דגניה ב, התמודדה עם בעיות ביטחון קשות מיד לאחר שעלתה על הקרקע. בדות משותף של 'קרן היסוד' ו'קרן קיימת לישראל' נאמר כי 'ההתנפלויות של הערבים מאז נכבשה הארץ [מאז העלייה לדגניה ב] גרמה להתפרעויות רבות ופעמים רבות הקבוצה [הייתה] כמעט בכל רע, כי פעם אמרו המתנפלים גם לשרוף את הכל ולא להשאיר שריד מכל הנקודה'.⁵⁵ אשכול ראה התנכלויות אלה בחומרה רבה והיה מוטרד מאוד בשאלה כיצד ניתן למנען.

במהלך שנת 1921 צידד אשכול בהשארתם של הגדודים העבריים על כנם, ובהפיכתם לכוח שיגן בעתיד על היישוב היהודי. דעתו בעניין זה הייתה מנוגדת לעמדת חלק גדול מעמיתיו. במועצת 'הפועל הצעיר' שהתכנסה ב-11-14 במאי 1921, מיד לאחר אירועי הדמים ביפו, התקיים דיון בשאלת נחיצות קיומם של הגדודים, ובאותו דיון טען אשכול כי 'מציאות "הגדוד העברי" בשנה שעברה שמרה אז על שקט. אכן זה תלוי בהסכמת אנגלייה [...] ואם יהיה לנו את הכסף הדרוש צריכים להגשים את הדבר'.⁵⁶ אחרי שהוחלט לפרק בכל זאת את הגדוד תמך אשכול בהקמת כוח מגן ביישובים. הוא פעל עם חבריו בוועד ההגנה - ישראל שוחט, אליהו גולומב, יוסף ברץ וחיים שטורמן⁵⁷ - להקמת כוח צבאי ארצי ביישוב היהודי. לאשכול, כמו לשאר חברי הוועדה, היה ברור כי כוח זה לא יוכל להיות תחליף לצבא הבריטי. עם זאת הוא לא סמך לגמרי על הבריטים שיצאו בנחישות נגד פורעים ערבים או שיעמידו אותם לדין.⁵⁸ חברי הוועד ביקשו להקים כוח שיורכב מאנשי היישוב, ושיעמוד הכן במקרה של התנכלויות מקומיות של הערבים. דחף גדול להתפתחות ה'הגנה' נוצר כבר כחודש וחצי לאחר הקמתו של אותו ועד, עקב מאורעות הדמים

חיים שטורמן, נהרג בשנת 1938 בדרכו לקביעת מקומם של היישובים כפר-רופין ונווה-איתן

שהתחוללו ב-1-5 במאי, ושבהם נהרגו 47 יהודים ונפצעו 116, וכן נהרגו 48 פלסטינים ו-73 נפצעו. מאורעות אלה זעזעו את היישוב והפכו את השאיפה להקמת כוח מגן עברי חזק לעובדה המקובלת על כלל מנהיגיו. כבר ביום הראשון למהומות התנדבו כ-300 צעירים, ביניהם יוצאי הגדודים העבריים, ליחידות ה'הגנה', במטרה להגן על היישוב היהודי בתל-אביב וביפו, אזור שבו היה מוקד המאורעות.⁵⁹

54 אשכול אל המחלקה להתיישבות חקלאית של ועד הצירים, 18 במאי 1921, אצ"מ, S15/3214.

55 דוח משותף של 'קרן היסוד' ו'קרן קיימת לישראל', 10 בספטמבר 1922, אמ"ע, 2/23/1922/12.

56 פרטוקול מועצת 'הפועל הצעיר', 11-14 במאי 1921, אה"ע, IV402/6; שפירא (לעיל, הערה 14), עמ' 357-358.

57 יומן הוועד הפועל של ההסתדרות, ד' באדר ב' תרפ"א (15 במרס 1921), אה"ע, IV/208/א5.

58 איגרת אשכול (לנמען לא ידוע), 6 ביוני 1921, אד"ב, תיק אשכול.

59 על התפתחות ארגון ה'הגנה' בשנת 1921 ראו: דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 242-266.

למרות מצבו הבריאותי הרופף ועיסוקיו הרבים בדגניה ב טרחה אשכול להגיע מדי פעם לישיבות ועד ההגנה ביפו. הוא קיבל תיווקים לפעילותו זו גם ממנהיגי תנועתו, אשר מותו של חברם, הסופר יוסף חיים ברנר, באירועים ביפו, זעזע אותם במיוחד. רבים מהם החלו לראות בתפיסתו האקטיוויסטית של אשכול גישה רציונלית יותר מהתפיסה המקובלת בתנועתם. יוסף אהרונוביץ כתב בעיתונו כי 'נוכח הדם היהודי השפוך [...] יש להסיק את המסקנות הרצויות [...] דם יהודי לא ינוקה'.⁶⁰ הוא אמנם התכוון שמניעת מהומות דמים ופגיעה ביהודים היא מתפקידו של הנציב העליון הבריטי, אך מבין השורות ברור היה כי גם על היישוב היהודי להיערך בהתאם.

★

אשכול עבר בראשית שנות העשרים מספר שלבים בדרך לעיצובו כדמות מרכזית בחברה היישובית הארץ-ישראלית. בין השאר תפס מקום של כבוד כאחד מהאישים אשר עיצבו תפיסה ביטחונית-ייחודית, שהתקבלה בסופו של דבר על ידי כלל הציבור היהודי בארץ. אף שהיה נציג 'הפועל הצעיר' בוועד ההגנה - תנועה שראשיה ראו עצמה כעילית חברתית המסתייגת מכוהנויות ומתפיסות ביטחוניות מיליטנטיות, והתייחסו אל ה'הגנה' כאל רע הכרחי שיש להצניעו ככל האפשר⁶¹ - הוא בלט באותו ועד בהזדהותו עם אנשי 'אחדות העבודה'. הללו, בראשות גולומב, ראו את הסכסוך היהודי-פלסטיני בארץ-ישראל כקונפליקט בהסלמה מתמדת. טיפות כוח המגן - ה'הגנה' - במיוחד אחרי אירועי מאי 1921 היה לדידם מטרה חשובה ומרכזית. אשכול הודה אתם, ואנשי 'אחדות העבודה' ראו בו בעל תפיסה ביטחונית אקטיוויסטית.

ד

בשנת 1921 החליט ועד ההגנה להקים בווינה מרכז לאיסוף נשק שיירכש באירופה ולהעבירו משם לארץ-ישראל. אשכול יצא בתחילת יוני 1922 למספר ארצות באירופה בשליחת הסתדרות העובדים הכללית. בין השאר הגיע לווינה, ושם פגש את גולומב, הבכיר מבין מנהיגי ה'הגנה', ששהה בבירה האוסטרית לשם רכישת נשק והברחתו לארץ-ישראל. אשכול תכנן לעזור במשך מספר שבועות בהעברת משלוח גדול של נשק שנדרש בעקבות אירועי הדמים שהתרחשו בארץ.

בווינה מצא אשכול מנגנון משומן לרכישת נשק ולהעברתו לארץ-ישראל, לאחר שנארו והוסווה כציוד חקלאי. אנשי מנגנון זה כבר הספיקו להסתכסך בינם לבין עצמם במיוחד בנושאים הקשורים לאופי ההצטיידות בנשק. אחת מתוצאות הפעילות האינטנסיביות והמרובות הפנימיות הייתה שהבריטים היו ערים זה כמה חודשים לפעילותו של אותו מרכז בווינה.⁶² במשך שלושת השבועות שפעל בווינה סייע אשכול באריות הנשק ובהסוואתו. כך תיאר את אותה פעילות דוד הכהן, שגולומב

60 ראו למשל כתבתו של אהרונוביץ על הפרעות ביפו, הפועל הצעיר, 6 במאי 1921.

61 ראו: צחור (לעיל, הערה 23), עמ' 199-200.

62 דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 146.

דוד הכהן כקצין תורכי במלחמת העולם הראשונה

ביקש גם ממנו לעזור לו בווינה: 'היו אלה חודשי עבודה באריות נשק - אקדחים ותחמושת. ארזנו במכונות חקלאיות ובמכבש כבישים; יצקנו אבני רחיים נבובות ומילאנו אותן בתחמושת. עבדנו בסתר במרתף בית מגורים'.⁶³ ב-16 ביולי 1922 ראה שוטר אוסטרי את אנשי הקבוצה ובהם אשכול בעת שארזו כלי נשק במרתף סמוך לביתו והועיק את המשטרה. בו במקום נאסרו גולומב, הכהן ואשכול, וכעבור כמה ימים - שני אנשי 'גדוד העבודה', יהודה וולפסון וחיים כהנא, שגם הם השתתפו בעבודת האריות. כמעט חודש ימים שהו בבית המעצר. מפקד המשטרה בכבודו ובעצמו חקר את הכהן, שהיה רשום בדרכונו כעיתונאי, וכיוון שחבריו נרשמו כפועלים חקלאיים, נראה בעיני האוסטרים כמנהיג החבורה.⁶⁴ לאחר שהגיעו למשטרת וינה ידיעות מהבריטים והיה ברור להם במה מדובר, ולאחר שעסקנים ציונים מיהודי אוסטריה שפעלו בהדרכתם של ישראל שוחט והוז נכנסו בעבי הקורה והצליחו להוכיח למשטרה כי אין לגולומב ולחבריו דבר עם המאבקים הפוליטיים הפנימיים באוסטריה, הוחלט לשחרר את כל החמישה. הם שוחררו ב-14 באוגוסט 1922, מבלי שהובאו למשפט - משפט שאילו התקיים הייתה בו סכנה פוליטית תמורה - גורשו מגבולות המדינה, ונאסר עליהם להיכנס שוב לאוסטריה. בעקבות הפרשה הוחלט לחסל את המרכז בווינה ולהמשיך את פעילות הרכש מבתים בכרלין ובקושטא.

ה

במהלך שנות העשרים והשלשים הפך אשכול לאט ובהדרגה לאחד החברים הבולטים בהנהגת 'הפועל הצעיר' ומאז 1930 בהנהגת מפא"י. הוא פעל בשנים הללו בעיקר כפעיל מפלגתי והסתדרותי בעניינים שהיו קשורים בפיתוח ההתיישבות העובדת ומפעלי ההסתדרות שמחוץ לערים הגדולות. שיאה של פעילות זו היה בסוף שנות העשרים, בהקמת 'התיישבות האלף', שהיוותה מופת לפיתוח מהיר של יישובים חקלאיים; אשכול תכנן מפעל זה כדי לספק פתרון חברתי-כלכלי למשבר הכלכלי החמור שבו היה נתון היישוב היהודי בארץ באותה עת, וזכה להערכה רבה על הצלחתו במימוש תכניתו למרות אינספור קשיים.⁶⁵ שיא נוסף בפעילותו במסגרות הללו היה בהקמת שתי חברות

63 ד' הכהן, עת לספר, תל-אביב תשל"ד, עמ' 23.

64 הפרטים על ההרפתקה של אשכול וחבריו בווינה מתוך: דינור (לעיל, הערה 9), עמ' 146; גולומב (לעיל, הערה 10), עמ' 266-272; הכהן (שם), עמ' 22-23.

65 בדיונים שנערכו במוסדות ההסתדרות הציונית בקיץ 1926 בשאלה כיצד לפתור את המשבר הכלכלי שנוצר בארץ העלה אשכול את הרעיון ליישב כ-1,000 איש ביישובים חדשים. לתכניתו קמו מתנגדים, בעיקר אנשי מחלקת הכספים של ההסתדרות הציונית, בראשות גזברה ז' ון גריזלינג, שטענו שהתכנית אינה ראלית. אך למרות זאת הוקצבו לתכנית 40,000 לא"י, מתוך 170,000 לא"י שהוקצו למחלקה להתיישבות חקלאית. הקצבת הסכום הגבוה יחסית העידה על האהדה לתכנית, שכונתה 'התיישבות האלף', בקרב חברי ראשי התנועה הציונית. ראו: פרוטוקול ישיבות הוועד פועל הציוני הגדול, 22 ביולי עד 2 באוגוסט 1926, ג'וי; העולם, 30 ביולי עד 13 באוגוסט 1926. באמצע דצמבר אושרה התכנית בהנהלה הציונית, ובראשית שנת 1927 הוחל ביישום השלב הראשון בה - הקמת 260 יחידות משק ראשונות בשמונה יישובים חדשים בגוש הקישון המזרחי (עמק יזרעאל המערבי); הקיבוצים שריד, גבת, השרון, עיינות ומשמר-העמק והמושבים כפרייהושע, שדה-יעקב וכפר-ברוך. ראו: א' בייך, תולדות ההתיישבות הציונית מתקופת הרצל עד ימינו, רמת-גן 1976, עמ' 290-291. שלב זה של התכנית הושלם כעבור שלוש שנים, ואשכול השקיע שעות אינספור בדיונים על שינויים בתכנית ועל מכשולים

כפר הס בשרון,
אחת מנקודות
'התיישבות האלף',
אפריל 1937
(צילום: זולטן קלוגר)

במחצית השנייה של שנות השלושים - חברת 'גיר בע"מ', שהופקדה על רכוש ההתיישבות העובדת,⁶⁶ וחברת 'מקורות', שהוקמה כדי לטפל במקורות המים בארץ, להוביל מים ולתחזק את מערכת המים ביישוב.⁶⁷ אשכול ניהל את שתי החברות הללו והצלחתו בכך זיכתה אותו בהכרה כאיש מעשה מיוחד במינו. בשנים 1933-1934 נשלח לברלין מטעם ההסתדרות הכללית ועסק שם בעיקר

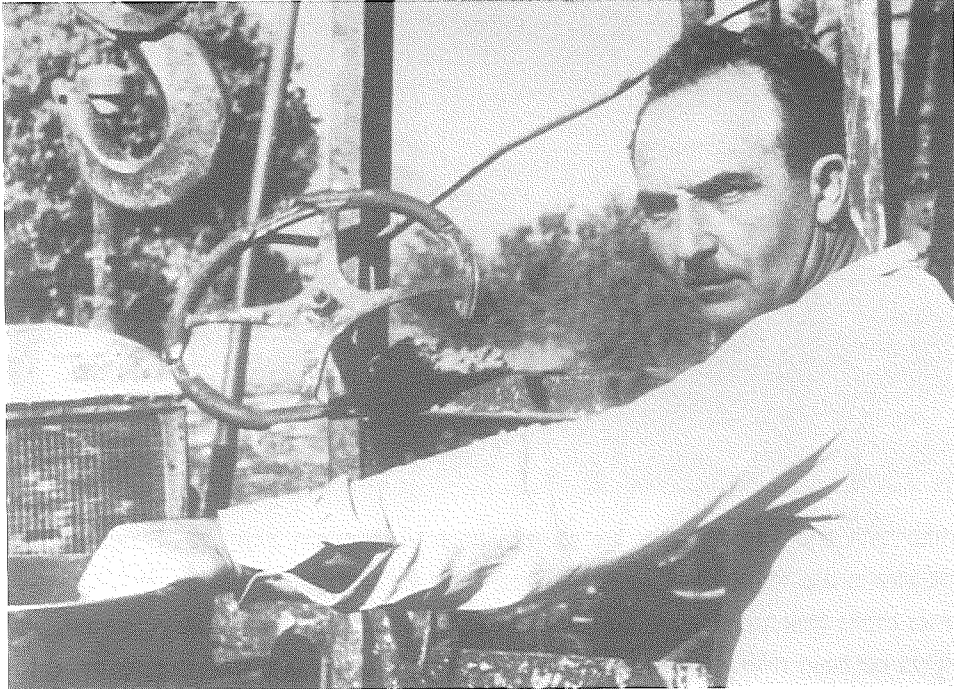
לרוב שצצו בדרך למימושה. ראו לדוגמה: דיון שהתקיים במועצת ההסתדרות העשרים בנושא 'התיישבות האלף', 18 במרס 1928, אה"ע. בתחילת שנות השלושים החלו ליישם את השלב השני של התכנית. אשכול זוהה באותה תקופה יותר מכול עם 'התיישבות האלף'.

66 באמצע שנות העשרים הקים הוועד הפועל של ההסתדרות את חברת 'גיר', כדי לרכוש את נכסי ההתיישבות העובדת, ולהפוך את החברה למקור מימון עיקרי או אפילו בלעדי לפעילות הקיבוצים והמושבים, במקום ההסתדרות הציונית וגופיה, 'חברת הכשרת היישוב' ו'קרן קיימת לישראל'. החברה לא תפקדה כראוי, ובינואר 1935 התליטה המועצה החקלאית של ההסתדרות להקים חברה חדשה בבעלות ההסתדרות - 'חברת גיר בע"מ' - שתפעל במסגרת הסכם 'העברה' (ראו להלן) בכל הנושאים הקשורים לפעילות ההסתדרות. אשכול נבחר לשמש כאחד מחברי הנהלתה, ומאחר שעסק זה שנתיים בנושאים הקשורים ב'העברה' ובזכות כישוריו ביקש ממנו בן-גוריון לשמש מנהל החברה יחד עם צבי שרייבר.

67 חברת 'מקורות' הוקמה ב-15 בפברואר 1937. בישיבת היסוד קבעו משתתפיה, על פי הצעות שהעלה אשכול, כי מניותיה יתחלקו בין הגופים המייסדים והמשקים החקלאיים שייחגו מפרותיה; שתמונה הנהלה בת המישה אישים: א' רופין, נציג הסוכנות, שישמש גם יושב ראש הדיקטוריון של החברה, א' גרנובסקי, חבר הדיקטוריון ומנהל 'קרן קיימת', פ' רוזן, נציג 'החברה להספקת מים', ואשכול ושרייבר נציגי 'גיר'. נקבע כי אשכול ושרייבר ישמשו מנהלים בפועל של החברה החדשה. ראו למשל: פרוטוקול ישיבת הנהלת 'מקורות', 15 במרס 1937, אמ"ע,

בפעילות הקשורה בתכנית 'העברה', שנועדה למלט מגרמניה את היהודים על רכושם.⁶⁸ בד בבד עסק אשכול באותן שנים כנציג מפלגתו ('הפועל הצעיר' ואחר כך מפא"י) בעניינים הקשורים ב'הגנה'. הוא פעל בתחום זה במסגרת חברותו בוועדים שונים מטעם ההסתדרות שהיו קשורים לארגון, וכן סייע בהתמודדות עם ביטחון השוטף בקיבוצו דגניה ב.

בשנות הארבעים חלה תפנית במעמדו של אשכול בהייררכיה המפלגתית של מפא"י. בן-גוריון ובכירים אחרים במפלגה ראו בו את אחד האישים המרכזיים מבין דור הביניים ואדם הקרוב אליהם

לוי אשכול באתר קידוח מים של 'מקורות', 1938

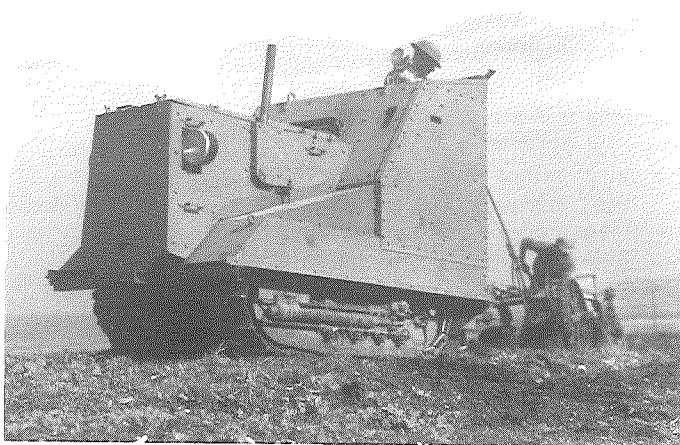
68 בעקבות המשבר הכלכלי החמור בגרמניה בראשית שנות השלושים נאסר על אזרח מן השורה להוציא ממנה מטבע זר בסכום העולה על 200 מרק. הנאצים, שרצו לעודד הגירת יהודים מגרמניה, התירו למהגרים יהודים להוציא עד 1,000 מרק. אף על פי כן עשרות אלפי יהודים בעלי רכוש רב לא היגרו בגלל ההגבלות הללו. כדי לעקוף אותן הציעו אנשי עסקים לשלטונות הנאציים לאפשר לאותם יהודים להוציא את יתרת רכושם מגרמניה בסחורות שיירכשו שם ויוצאו לארץ-ישראל, וממשלת גרמניה קיבלה את ההצעה, שכונתה 'העברה' (טרנספר). אשכול ראה בהסכם 'העברה' מנוף ראשון במעלה לפיתוח היישוב היהודי בארץ-ישראל, ובעיקר למגור ההסתדרותי והחקלאי, ופעל במרץ רב ליישמו הלכה למעשה. במהלך השנים 1934-1935 הוסדרה תכנית 'העברה', ובארבע השנים הבאות נרכשו בסך הכול על ידי כל הגורמים מוצרים גרמניים בסכום העולה על 50 מיליון מרק. סכום גדול זה, במושגי אותם ימים, סייע לקליטת העלייה החמישית והיה גורם חשוב לפריחת הכלכלה במגור היהודי בארץ-ישראל. בתשובה על הביקורת שמתחו עליו חוגי הימין, בגלל מעורבותו הגדולה בנושא 'העברה', סיכם אשכול לימים בסיפוק רב את שנת פעילותו בברלין: 'לימים נקלעתי כשליח ההסתדרות לגרמניה בתחילת שלטונו של היטלר. לפני יהדות גרמניה עמדה שאלת הצלת נפשם ורכושם, ובעולמנו החלה מנסרת שאלת 'הטרנספר', כלומר, חיפוי דרך להעברת רכוש יהודי מגרמניה לישראל בגבולות המותר או, היינו, בסחורות ולא בכסף מזומן. זכורה המלחמה הציבורית, זכורה עמדת כל חוג וחוג ביישוב בשאלה זו עלתה בנו התקווה להציל אודים מאש ולהפכם לאנרגיה בבניין המולדת. ראינו הכרת וחובה היסטורית לחוש ולמלא את ירושלים מתורבנת הנגזר והנחרץ של גולת אשכנז. אל יהי התורבן שלם! ייבנה עתידו של העם משואות אשכנז' (אשכול, [לעיל, הערה 8], עמ' 168).

בדעותיו. אחד הסימנים הבולטים לעליית מעמדו היה מינויו לתפקידי מפתח חשובים בהרבה מאלה שבהם שימש קודם לכן, תפקידים שהיו קשורים ל'הגנה' ולביטחון היישוב. עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ובוודאי לאחר מכן הפכה הגנת היישוב - שמנה בסוף שנת 1939 כ-450,000 נפש - לצורך קיומי בעל חשיבות עליונה, ועל הפרק עמדה השאלה כיצד לספק לו הגנה ואיזו צורה של קשר יש ליצור עם הבריטים לשם כך. אשכול נבחר כנציג ההסתדרות ומפלגתו לגופים שבהם צריכות היו להתקבל החלטות בנושאים הללו. כבר באוקטובר 1939 הוא

מימין: ערבים מהסביבה בטקס בקיבוץ חולדה (אשכול במרכז השורה האחורית), יוני 1937

למטה: טרקטור משוריין בשדות משמר-העמק, יולי 1938 (צילומים: זולטן קלוגר)

מונה על ידי מזכיר ההסתדרות דוד רמז לוועד ההגנה של המוסד. כשנה לאחר מכן, ב-29 ביולי 1940, משהגיעו ראשי היישוב להכרה שהמלחמה מתקרבת לארץ-ישראל, הוחלט להקים מפקדה ארצית חדשה (מ"א) ל'הגנה'; מפקדה זו, שהורכבה מנציגים של כלל הציבור, אמורה הייתה להנחות את המפקדה המבצעית של הארגון, שבראשו הועמד מטה כללי. אשכול נבחר לייצג את ההסתדרות יחד עם אהרון ציולינג במפקדה הארצית החדשה של ה'הגנה', שמנתה בסך הכול שבעה

חברים.⁶⁹ מסגרת זו חדלה לתפקד כעבור זמן קצר יחסית עקב ויכוח ציבורי שפרץ בין חוגים שונים ביישוב על הזכות לייצוג באותה מפקדה בפרט ועל מקומה ומעמדה של ה'הגנה' ביישוב בכלל.⁷⁰ ב-1 ביולי 1941 מונתה ועדת ביטחון בת 18 חברים ובראשה משה שרת, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, וזו מינתה מפקדה ארצית חדשה בת שמונה חברים, שהחזיקה מעמד זמן רב יותר.⁷¹ אשכול נבחר מחדש לנציג ההסתדרות במפקדה – הפעם יחד עם גולומב וישראל גלילי. בחירתו למפקדת ה'הגנה' פעם שנייה מעידה אולי יותר מכל תפקיד שהוטל עליו על מעמדו העולה בהיררכיה המפלגתית.

כצפוי מונה אשכול לשמש במפקדה הארצית בתפקיד גזבר ה'הגנה'. מיד עם היכנסו לתפקיד החל לפעול לאיזון תקציבה, שהיה מופנה רובו ככולו לתשלום משכורות למספר מפקדים קבועים ולרכישת מעט נשק ותחמושת. התברר לו כי להוצאות הגדולות שנכפו על הארגון מאז פרוץ מלחמת העולם, במיוחד בגין גידול מהיר של כוח האדם הקבוע והצורך לצרף אלפי מתנדבים, לא היה כסוי, ולפיכך יש להיערך מיד לקיצוץ בתקציב, שאם לא כן עתיד הארגון לקרוס. ואכן ב-1 במרס 1941 הציג לפני מפקדת ה'הגנה' את הצעותיו לקיצוצים בתקציב, ומחוסר בררה הציע בשלב ראשון לפטר חלק מעובדי המנגנון הקבוע של ה'הגנה'.⁷² למרות הצעד הדרסטי התקבלו הצעותיו כמעט ללא התנגדות, מפני שעלה בידו לשכנע את שומעיו כי אין ביכולת הארגון להמשיך לתפקד עם גירעון הולך וגדל.⁷³ תפקידו כגזבר ה'הגנה' הציב את אשכול באותו שלב בעמדת השפעה חשובה בארגון, מיד אחרי גולומב, ששימש מפקד הארגון, ומשה סנה (אז קליינבוים), שמונה לראש המפקדה הארצית, ובצד אישים בעלי תפיסה ביטחונית אקטיוויסטית דוגמת גלילי.

החל באביב 1941 נשקפה ליישוב סכנה ממשית של פלישת צבאות הציר והיה אף חשש להתפרצות מחודשת של המרד הערבי.⁷⁴ העובדה שה'הגנה' נדרשה בשעה כה קריטית לקצץ במספר אנשיה ובפעילותה דחפה את אשכול לדרוש בכל המוסדות והוועדות שהיה חבר בהם להרחיב את הארגון באמצעות הגדלה מידית של תקציביו.⁷⁵ יתרה מזאת, הוא היה מודע לכך שיש להגדיל את כוח האדם הקבוע של ה'הגנה' ולרכוש נשק חדש אפילו לשם מימוש התכניות המינימליות של ראשי הארגון – שהתבססו, כפי שנאמר ב'פקודת החברות' שהתפרסמה במאי 1941, על 'אופיו ההתנדבותי והחשאי של הארגון וצמצום האמצעים הכספיים שיעמדו לרשותו'.⁷⁶ ב'תכנית א', שהוכנה על ידי ראשי המטה

69 ראו: ראש המפקדה הארצית (הרמ"א) אל המפקדים, 31 ביולי 1940, את"ה, תיק 1582.

70 ראו למשל כתבתו של מ' סמילנסקי, איש רחובות, שיצא בהתקפות חריפות על חוגי השמאל והתפיסה ההסתדרותית בנושא ה'הגנה': הארץ, 5 ו-19 בנובמבר 1940; דבר, 16, 21, 22 ו-25 במאי 1941.

71 הפרטים כאן ולהלן על פעילות ה'הגנה' נלקחו מתוך: דינור (לעיל, הערה 9), ג, 3-1; 'י עילם, ההגנה: הדרך הציונית אל הכוח, תל-אביב תשל"ט; 'י גלבר, תולדות ההתנדבות, א-ד, ירושלים תשל"ט-תשמ"ד; הנ"ל, מצדה: ההגנה על ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה, רמת-גן תש"ן.

72 ראו דברי אשכול בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 24 באפריל 1941, פרוטוקול הישיבה, אה"ע.

73 שם, ראו גם את דבריו של ציולינג שם.

74 ראו: 'י גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים תשמ"ו, עמ' 17.

75 ראו למשל הערתו של אשכול בישיבת מרכז מפא"י, 13 באפריל 1941, פרוטוקול הישיבה, אמ"ע, 2/22/1941/32.

76 'פקודת החברות', ל"ג בעומר תש"א (1 במאי 1941), את"ה, תיק 1514.

הארצי של ה'הגנה' באפריל 1941, ושאושרה על ידי חברי המפקדה הארצית ובכללם אשכול, נאמר במפורש שה'הגנה' חייבת 'להעמיד במקרה של מלחמה כוח צבאי בעוצמה של 30 אלף איש לערך'.⁷⁷

הכוונה הייתה ליצור תכנית התגוננות אחידה לכל יישובי הארץ, ולדרוש מכל אחד מהם לבצע את חלקו על פי תכנית זו. בד בבד תוכנן להקים מיד תשע 'פלוגות מחץ' (פלמ"ח), שיהוו עתודה קרבית, ארצית וגלילית, ושבעת חירום יגנו על היישוב, ובנובמבר אותה שנה הוחלט להקים גם מחלקת חימוש (מח"ש) לרכישות נשק גדולות בהרבה מאשר בעבר. לאשכול היה ברור כי אין תקציבים לכל התכניות הללו, ולפיכך החליט לדחות את הקמת הפלמ"ח והמח"ש לתקופת מה. הוא סירב לאשר הקצאת תקציבים להקמתם, ואנשי הפלמ"ח ויוזמיו פנו לחפש מקורות תקציבים שלא במסגרת ה'הגנה'.⁷⁸ אולם לאחר זמן מה נאלץ אשכול להיכנע

הפגנה בתל-אביב להתגייסות היישוב על הגנת המולדת והאמפריה הבריטית! / ספטמבר 1939 (צילום: זולטן קלוגר)

לתכתיבי הצרכים המבצעיים. הוא לא יכול היה ואף לא רצה למנוע מראשי ה'הגנה' להקים גרעין של צבא בעל כושר קרבי במתכונת ארצית.⁷⁹

בעל כורחו הסכים אפוא אשכול לכינון הפלמ"ח והמח"ש, אף שלא היו בידי ה'הגנה' התקציבים הדרושים. וכך בצד חתירתו לפטר חלק מאנשי המנגנון של ה'הגנה' פעל בחודשי האביב של שנת 1941 ובראשית השנה שלאחר מכן לשכנע את ראשי הסוכנות היהודית והוועד הפועל של ההסתדרות להקצות כספים רבים יותר לארגון.⁸⁰ בסופו של דבר נמצאו התקציבים, אך במחצית השנייה של שנת 1942 התברר כי יש להיערך ליתכנית ב' של ה'הגנה', שביסודה כבר היו הנחות אחרות לגמרי, שדרשו תקציבים הרבה יותר גדולים.⁸¹

77 'תכנית א' נכתבה בשפה הגרמנית בידי ד' פון פרידמן ותורגמה לעברית. ראו: דינור (לעיל, הערה 9), ג, 1, עמ' 237.

78 ראו: עדות י' אבידר (רוכל), 'את"ה, מס' 2371, עדות סנה, שם; עדות רייזר, שם; י' באואר, דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית, 1939-1945, מרחביה 1966, עמ' 126.

79 ראו: עילם (לעיל, הערה 71), עמ' 155.

80 ראו למשל דברי אשכול בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 29 באפריל 1941, פרוטוקול הישיבה, אה"ע.

81 דינור (לעיל, הערה 9), ג, 1, עמ' 239.

ן

הפעילות בגזברות ה'הגנה' הייתה שולית מבחינת הזמן שהקדיש לה אשכול, מאחר שהארגון התבסס כאמור על עובדי קבע מעטים ועל מתנדבים רבים, וכמות הנשק שרכש הייתה קטנה יחסית. עיקר פעילותו של אשכול במפקדה הארצית בשנים 1940-1942 הייתה בעניין ההתנדבות לצבא הבריטי, נושא שלא היה קשור ישירות ל'הגנה', אך הייתה לו השפעה גדולה על תפיסת הביטחון של אשכול. ימים מספר לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה התפקד כשליש מהיישוב ב'מפקד ארצי של מתנדבים לשירות המולדת' וביקש להתנדב להגנת היישוב ולמאבק בנאצים במסגרת הצבא הבריטי. הייתה זו הוכחה ברורה לנטייה לתמוך במדיניות של מתן עזרה בכל מחיר לבריטים במאבקם בנאצים, למרות 'הספר הלבן', מדיניות שהתווה בן-גוריון, ואשר אשכול תמך בה באדיקות.⁸² הבריטים אמנם התכוונו לגייס רק חלק מוערי מן המתפקדים, אך גם להם היה ברור כי כדאי להשתמש במאגר הכוחות הפרו-בריטי הנמצא ביישוב. במהלך שנת 1940 הם החלו בגיוס עקבי של חיילים וחיילות לשירות הצבא, ובמשך הזמן, לנוכח הצרכים הצבאיים הבריטיים, חלה עלייה במספר המגויסים, עד כדי כך שבמוסדות היישוב וה'הגנה' החלו לתהות על חיוניות הגיוס.⁸³ ראשי הסוכנות היהודית צידדו בגיוס בכל מחיר, גם כחלק מהמאבק בנאצים וגם כבסיס לצבא יהודי, אך היו ביישוב מי שהתנגדו לכך, הן מטעמים אנטי-בריטיים והן מסיבות אחרות. אישים דוגמת טבנקין ומאיר יערי, ראשי 'הקיבוץ המאוחד' ו'השומר הצעיר', ביקשו להתרכז בבניית כוח צבאי בארץ, וראו בפיוור גדודים מחוץ לגבולותיה משום בזבוז אמצעים. החל מראשית הגיוס הבריטי צידד אשכול בהרחבתו, והביע את עמדתו בעניין זה כבר בקיץ 1940.⁸⁴ אחר כך - כאשר סכנת הפלישה הגרמנית לארץ הפכה למוחשית הרבה יותר - קרא ביתר נחישות להושיט יד לצבא הבריטי ולעודד בכל מחיר את הגיוס, גם כחובה ולא רק כצעד התנדבותי.⁸⁵ בישיבת מזכירות מפא"י ב-30 באפריל 1941 ובדיוני הוועד הפועל של ההסתדרות בנושא הגיוס לצבא הבריטי וחיוניותו ליישוב היהודי טען אשכול, בעקבות בן-גוריון, כי 'יש לוותר' על המאבק הפוליטי של הגיוס לנוכח סכנת הפלישה [...]. לטובת זה שאני אדע שישנם 20 אלף יהודים בצבא האנגלי שהם פעם יילחמו בעד ארץ-ישראל בחזרה'.⁸⁶

יעקב דורי,
אוגוסט 1948
(צילום: דוד אלדך)

82 הפרטים על ההתנדבות לצבא הבריטי מתוך: גלבר, תולדות (לעיל, הערה 71), א.
83 למשל ב-13 בינואר 1941 התקיימה התייעצות בנושא מקומה של ה'הגנה' בהמשך הגיוס לצבא הבריטי בהשתתפות שרת, גולומב, ציזלינג, סנה, קפלן, בן-צבי ואשכול ואחרים. שרת סיכם את הדיון: 'יש לשמור על קאדר של ארגון "ההגנה"'. אסור לתת לארגון להתפרק, אצ"מ, S25/8877; גלבר (שם), עמ' 336.
84 ראו למשל דברי בישיבת מרכז מפא"י, 15 ביוני 1940, אמ"ע, 2/22/1940/30.
85 ראו למשל דברי אשכול בהתייעצות חברים במפא"י, 26 במרס 1942, פרוטוקול ההתייעצות, אי"א, תיק מפלגה, מרכז מזכירות.
86 פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 29 באפריל 1941, אה"ע; פרוטוקול ישיבת מזכירות מפא"י, 30 באפריל 1941, אמ"ע, 2/23/1941/32; גלבר, תולדות (לעיל, הערה 71), א, עמ' 354.

בתמיכתו בהתנדבות לצבא הבריטי ובהרחבת הגיוס להגנה' ובמיוחד לפלמ"ח המשיך אשכול את הקו הביטחוני האקטיוויסטי שנקט מאז עלייתו לארץ. הוא לא האמין שיהדות של בני היישוב יוכלו לעמוד כנגד כוחות הציר המתקרבים, אך סבר שהעומות הצבאי בין הערבים ליישוב היהודי יתפרץ שוב, ועל כן ייחס חשיבות עליונה לגיוס הן לצבא הבריטי והן לפלמ"ח כדי להתכונן לבאות. בשל תפיסתו זו התנגד לרעיון שהעלו מספר בכירים במפלגתו, ובכללם גולומב, לגייס את כלל היישוב להיערכות כללית נגד צבאות הציר.⁸⁷ הם גרסו כי מאחר שהמלחמה בנאצים צריכה להיות בעדיפות עליונה, יש לגייס מיד את חברי היישוב ולהעביר את כל המשק למצב חירום, שבו יירתם למאמץ המלחמתי בלבד.⁸⁸ אשכול התנגד גם להצעות מתונות יותר, כמו זו שהעלה גלילי, אשר ביקש לגייס יהדות רבות יותר לפלמ"ח וליצור בצפון הארץ אזורים מבוצרים שבהם יילחמו אותם כוחות אם הבריטים ייסוגו, או הצעתו של יעקב דורי (או דוסטרובסקי), ראש המטה הכללי של ה'הגנה', להקים כוח גרילה שיילחם בכובש הגרמני. אשכול טען כי הצעות אלה אינן ראליות; היישוב לא יוכל לעמוד לבד נגד כוחות הציר, ואם הבריטים לא יעמדו בפרץ, בוודאי לא יוכלו לעמוד בו כוחות היישוב הקטנים.

עם זאת היה אשכול מודע לבעייתיות שבעמדתו, שמצד אחד שללה הירתמות טוטלית למלחמה בכוחות הציר, צעד שעלול היה להוביל הרס המשק ההתיישבותי,⁸⁹ בכת עיניו של אשכול, אך מן הצד האחר יצרה תלות מוחלטת בבריטים, שהאינטרסים שלהם לא תמיד חפפו את האינטרסים הציוניים. לפיכך דרש מתבריו בהנהגת מפא"י לקיים דיון דחוף בנושא ולהכריע. בוועדה שהוקמה במיוחד כדי לדון בשאלה זאת, בהשתתפות גולומב, גלילי, סנה, אשכול ודורי, הועלו שלוש הצעות. ההצעה להכריז על גיוס כללי של היישוב נפסלה על הסף; גלילי הציע להגדיל בהרבה את יחידות הפלמ"ח; ואשכול, שהיה מודע להיבט הכספי של הדברים, הבין שאין אפשרות לבצע את הצעתו של גלילי, ולו רק בשל קשיי מימון, והציע לעומת זאת לגייס לשורות הצבא הבריטי חיילים רבים ככל האפשר, תוך העדפת גיוסם ליחידות ה'באפס' – פלוגות חיל רגלים ארץ-ישראליות, יהודיות-ערביות, ששימשו חיל מצב בארץ-ישראל – על גיוסם כנוטרים. עם זאת הוא הציע גם להרחיב במידת מה את הפלמ"ח. 'אם תתקרב השואה לגבולות הארץ', טען באחת משיבות הוועדה, יש לגייס את כל הבוגרים ביישוב, כולל חברי ה'הגנה', ליחידות הארץ-ישראליות הלוחמות שבצבא הבריטי (ה'באפס') ואת תקציבה של ה'הגנה' יש לנצל למתן תוספת למשכורת החיילים.⁹⁰

הוועדה אימצה את הצעתו של אשכול. באיגרת ששלחו אל בן-גוריון ואל וייצמן ב-3 באפריל 1942 הסבירו חברי הוועדה לשניים את מהות המלצתם בנוגע להיערכות היישוב לנוכח סכנת פלישת כוחות הציר, וביקשו שהסוכנות היהודית תמצא מיד תקציבים לכך.⁹¹ גם בישיבה של הוועדה לארגון גיוסים ב-17 באפריל 1942,⁹² וגם בוועידה החמישית של ההסתדרות, שהתכנסה יומיים אחר כך,

87 ראו: דינור (לעיל, הערה 9), ג, 1, עמ' 300-302.

88 ראו דברי ב"צ ישראלי בהתייעצות חברים במפא"י (לעיל, הערה 85).

89 דברי אשכול שם.

90 י' גלילי אל צ' גלילי, 23 במרס 1942, את"ה, ארכיון גלילי, תיק 8; ראו גם: גלבר, תולדות (לעיל, הערה 71), א, עמ' 515.

91 גולומב, גלילי, קליינבוים (סנה), אשכול ודוסטרובסקי (דורי) אל וייצמן ובן-גוריון, 3 באפריל 1942, אב"ג.

92 פרוטוקול ישיבת הוועדה לארגון גיוסים, בהשתתפות רמז, שפרינצק, מאירסון (מאיר), פרומקין, גולומב, מאירוב

התקבלו החלטות בדבר הגברת הגיוס לצבא הבריטי, לנוטרות וכן לפלמ"ח, ונדחו הצעות לגיוס מלא של החברה האזרחית ביישוב למאמץ המלחמתי. הגישה הביטחונית אקטיוויסיטת המתונה של אשכול, שחלק מראשי מפא"י תמכו בה, ניצחה שוב.⁹³ בדבריו לפני צירי ועידת ההסתדרות טען אשכול שלא ניתן 'בדלותנו החומרית [להרים] את היישוב כולו [ולהפוך אותו] לכוח ממלכתי כמעט בעל אמצעים כבירים [כך] שכל היישוב הארץ-ישראלי יעמוד על הרגליים ככות מזוין גדול [...] [עם זאת] על הוועידה לראות בצבא [במסגרת גדודים עבריים ב'באפס'] עמוד שדרה כזה, שיהיה גם ערך לכל יהודי הארץ',⁹⁴ ועמדנו זו התקבלה על דעת הרוב.

ז

בשנות מלחמת העולם השנייה היה אפוא אשכול מעורה מאוד בכל הנושאים הביטחוניים, וחבריו במפא"י ראו בו אישיות מרכזית בתחום הביטחון, בצד כמה מנהיגים אחרים.⁹⁵ ההוכחה הברורה לכך הייתה מינויו לסגנו של בן-גוריון לעניינים אזרחיים במהלך מלחמת העצמאות. התפתחות זו חורגת מנושא דיוני,⁹⁶ אך אין ספק שמינוי זה היה פועל יוצא של התמקיד המרכזי שמילא אשכול בטיפול בענייני ביטחון במהלך שנות הארבעים. הוא נודע בקרב העוסקים בתחום זה באותן שנים כמי שדעתו נתונה כל העת לחיזוק כוחו הצבאי של היישוב, כדי להגביר את כוח הרתעתו לקראת המאבק הצפוי לו לאחר המלחמה. על כן תמך בכל מה שהיה עשוי לעזור לדעתו להגיע ליעדים בהתנדבות לצבא הבריטי. ובמקביל תבע מאנשי ההתיישבות העובדת 'להכין מחזיקי נשק, וקבע כי 'לאחר מפעלינו בצבא בא תורו של "החבר" לחפש את עמדותיו בכל הרשת הענפה של ההגנה העצמית'.⁹⁷ לעומת זאת באמצע שנת 1943 שינה את טעמו והתנגד בחריפות להתנדבות לצבא, מחמת כעסו על פעילות הבריטים, שהתנכלו לדעתו ללשכות הגיוס העצמאיות של ה'הגנה'. 'הגיוס למה?', שאל את חבריו במזכירות מפא"י, לאחר שהתברר לו שהבריטים עצרו עשרות פעילי גיוס וסגרו לשכות, 'מה טעם שבמצב זה נגייס יהודים ונשלח אותם לצבא האנגלי [...] נמשיך לגייס יהודים בארץ לפלמ"ח, ל'הגנה'. לפי דעתי פג הטעם להמשיך בגיוס במצב זה'.⁹⁸ בהמשך מתח

(אביגור), גלילי, אשכול, האפט, רפטור, קוסבו ודובדבני, 17 באפריל 1942, אצ"מ, S25/5085. ועדה זו מונתה על ידי ראשי היישוב בוועידת מפא"י.

93 ראו: דבר, 19 באפריל 1942.

94 דברי אשכול בוועידה החמישית של ההסתדרות, 19-23 באפריל 1942, פרוטוקול הוועידה, תל-אביב תש"ב; גלבר, תולדות (לעיל, הערה 71), א, עמ' 535-536; אשכול (לעיל, הערה 68), עמ' 122.

95 למשל כאשר דרש דב יוסף (ברנרד ג'וזף), הממונה מטעם מפא"י על הגיוס לצבא הבריטי, לשנות את מדיניות מפא"י בתחום זה, הוא פנה במכתבים אל ראשי המפלגה שנראו בעיניו האישים הקובעים בתחום מדיניות הביטחון של היישוב והמפלגה, ובהם: בן-גוריון, גולומב, כצנלסון, מאיר, ציזלינג, קפלן, שור (או רובשוב), רמו, שפרינצק ואשכול. ראו איגרתו של יוסף אל האישים הללו, 9 באוגוסט 1943, את"ה, תיקי גולומב, 116/30.

96 עוד על כך ראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 1).

97 דיווח מיישבת מרכז 'חבר הקבוצות' שנערכה בגניגר ב-4 באוגוסט 1942, עלון חבר הקבוצות, 2, אב תש"ב.

98 דברי אשכול ביישבת מזכירות מפא"י, 5 במאי 1943, פרוטוקול הישיבה, אצ"מ, 24/43 (מספר ישן); גלבר, תולדות (לעיל, הערה 71), ב, עמ' 68-69.

ביקורת על הבריטים משום שלא הקימו גדודים עבריים במסגרת הצבא הבריטי, ולחץ על חבריו בהנהגה לעשות כל מה שביכולתם כדי לשכנע את הממשל והצבא להקים גדודים אלה. הוא ביקש להקיםם לא רק מפני שחשוב היה בעיניו שחייל יהודי יילחם במסגרת כוחות הברית כנגד הנאצים, אלא גם כדי להרחיב בדרך זו את כוח המגן של היישוב, כדי שיוכל בבוא היום להרתיע את אלה שיבקשו להתנכל לו. משהוקמה הבריגדה היהודית, באוגוסט 1944, והייתה לגוף צבאי לכל דבר, הטיף אשכול מעל כל במה להתנדב אליה, הן כדי להילחם בנאצים והן כדי שחייליה יהיו בעתיד שליחי מצווה של 'המפעל כולו'.⁹⁹ פעילותו הנמרצת להגדיל בכל דרך את מספר המגויסים לבריגדה הפכה אותו בשעת הצורך לכתובת לתלונות מצד אזרחים ואפילו מצד חיילים

ומפקדים.¹⁰⁰ הקשר בין אשכול לבין מערכות הביטחון של היישוב הלך והתהדק במהלך שנות הארבעים.¹⁰¹ תפיסתו הביטחונית האקטיוויסטית הייתה בעיני בן-גוריון באותה עת מעלה חשובה מאוד, במיוחד מפני שהייתה יוצאת דופן בין חבריו, אנשי 'הפועל הצעיר' לשעבר, ובראשם אליעזר קפלן ויוסף שפרינצק, שנטו למדיניות ביטחונית מתונה יותר ולנקיטת מאבק לא אליים.¹⁰² אשכול נבדל מחבריו כבעבר בגישתו הביטחונית, ובן-גוריון ביקש לנצל זאת לקידום עמדתו, במיוחד משהתברר כי למתנגדיו - שביקשו להסתפק במאבק בבריטים, במחאה ציבורית נרחבת, בעלייה ובהתיישבות בלתי לגלית - יש תומכים רבים בהנהלת הסוכנות וגם מחוצה לה.

עם סיום מלחמת העולם השנייה התלבטו ראשי היישוב שוב, וביתר שאת, כיצד להתייחס לבריטניה, שמדינאיה המשיכו במדיניות 'הספר הלבן', בנימוק שאהדת העולם הערבי היא לדידם אינטרס עליון. ראשי מפלגת הלייבור, שזכתה ביוני 1945 בבחירות הכלליות, ושמנהיגיה - בראשות ראש הממשלה קלמנט ריצ'רד אטלי ושר החוץ ארנסט בוויין - הצהירו לא פעם בעבר על התנגדותם למדיניות הבריטית במזרח התיכון, המשיכו באותה מדיניות.¹⁰³ מהלכיה של בריטניה לעצור ולמנוע בכל מחיר את עלייתם של מאות אלפי עקורים והקמת מדינה יהודית, חיזקו את עמדתו האקטיוויסטית של בן-גוריון, שדרש פעילות תקיפה עד כדי הכרזת מרד נגד הממשל הבריטי. אשכול, שהיה שותף לבן-גוריון בתסכול ובאכזבה מן המדיניות הבריטית, לא זנח את דרכי המאבק בבריטים שהיו מקובלות עד אז, כגון הפגנות רחבות היקף ושבתות 'כמחאה ואזהרה נגד מזימות התנק שהממשלה הבריטית

קלמנט אטלי וארנסט בוויין (למטה)

99 ראו דברים שנשא אשכול לפני חברי מועצת פועלי תל-אביב-יפו, 7 בדצמבר 1944, אה"ע, IV250/72/1/1016.
 100 ראו לדוגמה: מ' חדש אל אשכול, יוני 1944, את"ה, 33/2/2075.
 101 ראו למשל את מקומו של אשכול בהגנה על פי בן גוריון, אב"ג, תיק 186/7.
 102 ראו למשל על גישתו של קפלן לבריטים: ד' בן-גוריון, לקראת קץ המנדט, זיכרונות מן העיזוב: 29 ביוני 1946-מארכ 1947, בעריכת מ' אביזהר, שדה-בוקר תשנ"ג, עמ' 114.
 103 דיווח על הוועידה השישית של ההסתדרות, דבר, 2 באוקטובר 1945.

וזממת לבצע כלפי מפעלינו בארץ.¹⁰⁴ אך בד בבד תמך בהחלטת בן-גוריון לנקוט מדיניות קיצונית הרבה יותר. 'אנחנו נקבע את המטרות', הוא טען בהצדיקו את ההחלטה לפתוח בפעילות טרור נגד הבריטים, 'אנחנו נקבע את דרכי התגוננותנו ומלחמתנו'.¹⁰⁵

אין תמה שאשכול – שהיה קרוב בדעותיו למי שלחצו כל העת להחריף את פעולות ההתנגדות לבריטים – התבקש לשמש כחבר בוועדת X, ועדה בת שישה חברים שהוקמה כדי לאשר את פעולות תנועת המרי, ושהורכבה מנציגי התנועות הפוליטיות העיקריות של היישוב.¹⁰⁶ תנועת המרי הוקמה בסוף אוקטובר 1945 – אחרי שהתברר כי הבריטים מתעקשים על יישוב מדיניות 'הספר הלבן' – ובה היו שותפות ה'הגנה', אצ"ל ולח"י.¹⁰⁷ באותה תקופה הפך 'בית ברנר', שבו היו משרדי מועצת פועלי תל-אביב, ושהיה בשליטתו של אשכול במסגרת תפקידו כמזכיר מועצת פועלים זו,¹⁰⁸ למעין מפקדה אורחית של ה'הגנה', שממנו היו יוצאים שליחים להזעיק פועלים לפעולות של הארגון.¹⁰⁹ אשכול היה ער לסכנות שבפעילות תנועת המרי, שעלולה הייתה לשים לאל כל מה שהשיגה עד אז התנועה הציונית, אך הוא לא ראה תחליף לפעילות המרי. עם זאת הבטיח שהפעולות אשר יתבצעו במסגרתה יהיו מבוקרות וייעשו 'לא מתוך טירוף ולא מתוך אנרכיה, אלא מתוך משמעת. נחפש דרכים מתאימות לנו להגנה על המטרות הקדושות שלנו. נתגונן ונלחם. לא בשלים', זאת מפני שאין נימוקים לצידוק הטלה של עניבת החנק על צווארם של המעטים שנשארו לעם היהודי.¹¹⁰

בשמונת חודשי פעילותה של ועדת X, החל בראשית נובמבר 1945, היה אשכול עסוק שעות רבות בענייני תנועת המרי. הדיונים בוועדת X התמקדו באישור עקרוני של עשרות תכניות של ה'הגנה', אצ"ל ולח"י. הקשר עם ה'הגנה' היה מטבע הדברים אינטנסיבי מאשר עם הארגונים האחרים. מדי כמה ימים הביאו ראשי ה'הגנה' לחברי הוועדה תכניות מבצעיות לתקיפת מטרות צבאיות בריטיות ויעדים אסטרטגים ברחבי הארץ. עם שני הארגונים האחרים היה הקשר רופף יותר; מדי כשבועיים נועדו חברי הוועדה עם ראשיהם,¹¹¹ ולאחר דיון ממצה אישרו פעולות שהוצגו להם. התכניות הוצגו

104 כרוז של אשכול מטעם מועצת פועלי תל-אביב-יפו, 7 באוקטובר 1945, אה"ע IV250/72/1/1038.

105 דיווח על הוועידה השישית (לעיל, הערה 103).

106 ועדת X הורכבה בתחילה משלושה נציגים של הנהלת הסוכנות: בן-גוריון, יושב ראש הנהלה, סנה ומ"ח שפירא. בהמשך הוקמה תחתיה ועדה נוספת, שהורכבה מנציגים בכירים של המפלגות הציוניות: י"ל פישמן מ'הפועל המזרחי' (שהוחלף אחר כך בשפירא), סנה (ששימש ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה' וחבר הנהלת הסוכנות), פ' ברנשטיין מ'הצינים הכלליים', אשכול ממפא"י, י' ברייהודה (או אידלסון) מ'אחדות העבודה' ו' ריפתיין מ'השומר הצעיר'. נוסף עליהם במעמד יועץ רמוז, חבר מפא"י, שהיה יושב ראש הוועד הלאומי. ראו: אב"ג, תיק 186/7; דינור (לעיל, הערה 9), ג, 2, עמ' 856; עילם (לעיל, הערה 71), עמ' 207.

107 י' הלר, 'לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' 299.

108 פעילותו הציבורית של אשכול התמקדה משנת 1943 בהוויית הפועל והשכיר העירוני. גולדה מאיר – שהייתה ראש המחלקה המדינית של ההסתדרות וממונה בפועל מטעם הוועד הפועל על מועצת פועלי תל-אביב-יפו – פנתה אל אשכול בסוף 1944 בעידודו של בן-גוריון בבקשה שישמש יחד עם ברייהודה (או אידלסון) מיגור, איש סיעה ב, כמזכיר מועצת פועלי תל-אביב. ראו: עדותה של מאיר בפגישת חברים בבית ראש הממשלה, 23 במרס 1969, א"א, תיק פטירת אשכול.

109 חוברת לזכר אשכול, אה"ע, IV104/206/96.

110 שם.

111 בפגישות השתתפו מ' בגין וח' לנדאו מהאצ"ל, ונ' ילין-מור וי' שייב מהלח"י, ראו: מ' בגין, המרד, ירושלים 1958, עמ' 965.

בוועדת X רק באופן כללי, ללא פירוט. לדוגמה החלטת מטה ה'הגנה' לחבל ברדאר הבריטי הוצגה לוועדת X כבקשה לאשר 'פגיעה במתקנים בריטיים המפריעים להעפלה'; ואת התכנית להתקיף את מרכז המשטרה הניידת הבריטית בשרונה שבתל-אביב התבקשו חברי הוועדה לאשר בתור 'פעולה לפגוע באחד ממחנות הכוח המזוין הבריטי בארץ', בלי שנמסרו להם פרטים מזהים על היעדים או על המועד המדויק של התקיפה.¹¹² לאחר שניתן לתכנית כלשהי אישור עקרוני של הוועדה והוחלט על ידי הגופים הצבאיים לבצעה, היא נדונה באופן אופרטיבי יותר בהנהלת הסוכנות בראשות בן-גוריון, ושם קיבלה את אישורה הסופי.

דיוני ועדת X התנהלו בצורה עניינית למרות ההבדלים הפוליטיים הקוטביים בין חבריה. לעומת חברי הנהלת הסוכנות, שקיימו דיונים קשים באותם נושאים עצמם,¹¹³ ידעו חברי הוועדה להתעלות על הניגודים שביניהם. מחשש ממתחים בוועדת X נאמר בכתב המינוי שלה שחבריה יוכלו 'לקבוע ולהחליט על כל הדברים, פרט למקרים שיש חילוקי דעות בתוך הוועדה, שבהם כל צד זכאי להביא את הדברים

לדיון בהנהלה שלו'.¹¹⁴ החשש העיקרי היה מחילוקי דעות קשים בין סנה האקטיוויסט, אשר ייצג חוגים כמו ראשי הפלמ"ח, ואשר אכן חש במהלך הדיונים כי מחבלים כל העת 'חבלות המורות בעצם המאבק',¹¹⁵ לבין יעקב ריפתין, נציג 'השומר הצעיר', שביקש למנוע בכל מחיר החמרה במצב, שצפויה הייתה להערכתו בהכרח אם לא ירוסנו פעולות המרי. דומה שהשפעת אישיותו השקטה והעניינית של אשכול, נציג מפא"י בוועדה, שהיה אקטיוויסט בתפיסתו אך פרגמטי בגישתו, הייתה מכרעת, ואפשרה לוועדה עבודה שקטה ויעילה. גם את הקשר היעיל והטוב שנוצר בין חברי הוועדה לבין ראשי שתי המחנות ניתן להסביר בנוכחותו של אשכול ובדומיננטיות שלו. בשמונת החודשים שבהם פעלה אישורה ועדת X עשרות פעולות מחתרת נגד הבריטים, והבולטות שבהן היו פגיעה ברשת מסילות הברזל ברחבי הארץ ('ליל הרכבות', 1

יעקב ריפתין,
1951
(צילום: טדי
בראור)

בנובמבר 1945), פיצוץ ה'רדאר'¹¹⁶ הבריטי בהר הכרמל (ב-18 בינואר 1946), התקפות על שדות תעופה בריטיים (ב-25 בפברואר 1946) ועשרות פשיטות על מחנות צבא ועל תחנות משטרה בריטיות. במהלך פעולות המרי החלה לפעול הוועדה האנגלו-אמריקנית. ועדה זו, שהוקמה לאחר שהאמריקנים, בראשות הנשיא טרומן, החלו להיכנס בעובי קורת הסכסוך, נתבקשה על ידי מנהיגי בריטניה וארצות-הברית להכריע כיצד על בעלות הברית לפעול במזרח התיכון בכל הקשור לסכסוך היהודי-ערבי.¹¹⁷ במהלך דיוניה של אותה ועדה נמשכו ואף התגברו פעולות המרי, ואולם משהגיעו חברי הוועדה לארץ, בראשית מרס 1946, החליטו אשכול ושאר חברי ועדת X לרסן את הפעילות. חודש וחצי אחר כך הגישה הוועדה האנגלו-אמריקנית את מסקנותיה, שבמרכזן עמדה הקביעה

112 ראו: דינור (לעיל, הערה 9), ג, 2, עמ' 856.

113 ראו לדוגמה: סנה אל בן-גוריון, 21 בספטמבר 1946, ג"ו.

114 דינור (לעיל, הערה 9), ג, 2, עמ' 856.

115 סנה אל בן-גוריון (לעיל, הערה 113).

116 במאמר שהגיע למערכת 'קתדרה' מוכיח 'זו כי לא היה זה מתקן רדאר אלא חלק ממערכת קשר אלוטית.

117 נ' בתל, המשולש הארץ-ישראלי: בריטים, יהודים וערבים, 1935-1948, תל-אביב 1979, עמ' 176.

שהארץ תהיה 'לא ערבית ולא יהודית', היינו שבסופו של דבר תקום מדינה דו-לאומית, ושארץ-ישראל לבדה לא תוכל לפתור את בעיית העקורים.¹¹⁸ לא היה במסקנות אלה כדי לספק את דרישותיה המינימליות של הנהלת הסוכנות, ופעולות המרי נמשכו. הן הגיעו לשיאן בליל 16-17 ביוני, בפיצוץ של אחד-עשר גשרים חשובים ברחבי הארץ על ידי כוחות הפלמ"ח ('ליל הגשרים'), ובשורה ארוכה של התקפות נגד יעדים צבאיים ואסטרטגיים נוספים. הבריטים, שהגיבו כל העת במתינות יחסית על פעולות המרי העברי, החליטו הפעם להגיב בתקיפות כדי לשים להן קץ. הם עצרו פעילים רבים וניהלו חיפושים אינטנסיביים אחר נשק. שיאה של פעילותם היה בשבת ה-29 ביוני, היא 'השבת השחורה' - 17,000 חיילים בריטים מלווים בטנקים, בשריוניות ובנשק כבד יצאו למבצע כלל-ארצי שהביא למעצרו של כ-2,700 ראשי היישוב ומפקדים ב'הגנה' על כל זרועותיה ולהחרמת נשק ומסמכים שנחשפו בעשרות מחבואים.¹¹⁹

המכה שניחתה על תנועת המרי והתפתחויות מדיניות שנראו לראשי הסוכנות כחיוניות, מנקודת המבט הציונית, הביאו את חיים וייצמן - שכיהן אז עדיין כנשיא ההסתדרות הציונית - לדרוש מחברי ועדת X להפסיק מיד לאשר את פעולות המרי. לשם כך הוא זימן אליו לביתו שברחובות למעלה משלושים אישים מראשי היישוב,¹²⁰ ובמקביל שלח את עוזרו מאיר וייסגל לפגישות עם חברי הוועדה ובאמצעותו הודיע להם כי אם לא תופסק פעילות המרי, הוא יתפטר מתפקידו.¹²¹ לאחר ויכוחים קשים ביניהם קיבלו חברי הוועדה בסופו של דבר את דרישתו. אצ"ל ולח"י, שלא היו מודעים להתפתחויות הללו, לא קיבלו עליהם את הפסקת האש, וב-22 ביולי

חיים וייצמן (מימין) ומאיר וייסגל, 1948 (צילום: הנס פין)

יישם אצ"ל החלטה שאישרה ועדת X ב-1 ביולי¹²² ופוצץ את האגף הדרומי-מערבי של מלון 'המלך דוד'. בפעולה זו נהרגו תשעים ואחד איש, בהם בריטים, יהודים וערבים, ונפצעו עשרות.¹²³ הנהגת הסוכנות הביעה בסוף יולי 1946 את הסתייגותה מהמבצע ומשני הארגונים, ויצאה בקריאה פומבית ורשמית להפסקת הפעילות הצבאית נגד הבריטים. פיצוץ מלון 'המלך דוד' הביא בעקיפין גם

118 המסקנות מתוך: Anglo-American Commission of Enquiry, I-II, Jerusalem 1946; בתל (שם) עמ' 185-186.

119 ראו: דיבור (לעיל, הערה 9), ג, 2, עמ' 889-896.

120 דיווח על כך נמסר על ידי הנציב העליון לשר המושבות, PRO, FO371/52538/E6507.

121 נ' רוו, חיים ויצמן: קורות חיים, ירושלים 1986, עמ' 259.

122 ראו: הלר (לעיל, הערה 107), עמ' 338.

123 עד היום יש חילוקי דעות בפרשת פיצוץ מלון 'המלך דוד', במיוחד בכל הקשור לפעילות תנועת המרי בזמן שבין אישור הפעולה בוועדת X, ב-1 ביולי 1946, לבין ביטול כל פעולות המרי מיד אחר כך. גרסת האצ"ל ראו: בגין (לעיל, הערה 111), עמ' 118 ואילך; ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, תל-אביב 1973, עמ' 281 ואילך; גרסת 'ההגנה' ראו: דיבור (לעיל, הערה 9), ג, 2, עמ' 898 ואילך; גרסת בריטית ניטרלית ניסה להביא בתל (לעיל, הערה 117), עמ' 206 ואילך.

צוותי חילוץ
מחפשים ניצולים
לאחר פיצוץ משרדי
השלטון הבריטי
במלון 'המלך דוד'
בירושלים על ידי
האצ"ל, יולי 1946
(צילום: הוגו מנדלסון)

להחלטת בריטניה לקרוא לצדדים לכנס בדחיפות ועידה בלונדון במטרה לדון בפתרון מדיני לשאלת ארץ-ישראל. בראשית אוגוסט החליטה ההנהלה המורחבת של הסוכנות, שהתכנסה בדחיפות בפריז, להשעות את דרישותיה כפי שהועלו ב'תכנית בילטמור', ולאמץ מחדש את תכנית החלוקה.¹²⁴ בן-גוריון הורה מפריז להפסיק בשלב זה את פעילות המרי, 'עד לקונגרס הקרוב'.¹²⁵ עם זאת באותה עת עדיין לא הוחלט סופית בהנהגה הציונית על פירוק ועדת X, הן מפני ששני ארגוני הפורשים עמדו עדיין במריים וסירבו להפסיק את פעולותיהם, והן בשל דרישתם של חוגים אקטיוויסטיים קיצוניים, גם ב'הגנה', ובראשם סנה, להמשיך בפעילות המרי. הוחלט רק לשוב ולדון בפירוק ועדת X בקונגרס הציוני הקרוב, שאמור היה להתכנס בדצמבר 1946.

וייצמן, שחשש כי מעשי הטרור ישחיתו את התנועה הציונית, מצא לנכון בנסיבות שנוצרו להתערב שוב בנושא ותבע לפרק לאלתר את ועדת X ולהפסיק את פעולות המרי.¹²⁶ תביעתו לוותה באולטימטום שאם לא ייעשה כך, יפרוש מתפקידו. כנגדו עמד סנה, ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה' (הרמ"א), אשר דרש בכל תוקף להמשיך בפעילות המרי, ואף איים כי אם תתקבל דרישתו של וייצמן יתפטר מתפקידו.¹²⁷ למעשה הוטלה ההכרעה על כתפי אשכול, מאחר שנחשב מקורב לבן-גוריון ואחד מאחרוני אוהדיו של וייצמן בצמרת מפא"י. לאחר שגולדה מאיר התערבה בנעשה, על פי בקשת וייצמן,¹²⁸ ודיברה על לבו, שוכנע אשכול שבשלב זה אכן אין עוד טעם בפעילות המרי ועל כן יהיה זה צעד נכון לפרק את ועדת X. למרות תפיסתו הביטחונית האקטיוויסטית זעם אשכול על פעילות אצ"ל ולח"י וראה בה התגרות לשמה. עד לפיצוץ מלון 'המלך דוד' הצניע את דעתו השלילית על שני הארגונים הפורשים, אך לאחר פעולה זו יצא נגדם בשצף קצף מעל כל במה, ושלא כדרכו המתונה התבטא בביטויים חריפים וקרא למשל 'לעקור נגע זה מתוכנו'.¹²⁹ זו כנראה הייתה הסיבה שאף שהיה אקטיוויסט לא פחות מסנה הוא תמך בסופו של דבר בדרישתו של וייצמן, ובכך הוביל להחלטה לפרק את הוועדה. ברוב של ארבעה נגד שניים החליטו חברי הוועדה להפסיק לאלתר את פעילות המרי.¹³⁰ לוועדת X היו למעשה שתי פונקציות. היא הייתה גוף פוליטי שהורכב מנציגי כלל החוגים ביישוב, ושאמור היה לפקח על פעילות המרי. אך גם ירשה למעשה את ועדת השמונה-עשר, שהוקמה ביוני 1941, ושנועדה להיות מעין גוף אזרחי שיפקח על פעילות ה'הגנה'. ועדת השמונה-עשר, שבראשה עמד שרת, כמעט ולא תפקדה והשפעתה לא הייתה גדולה,¹³¹ אך לאחר פירוק ועדת X הורגש

124 פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית בפריז, 2-5 באוגוסט 1946, אצ"מ, Z4/15,170. ראו עוד: הלר (לעיל, הערה 107), עמ' 344-353; מ"י כהן, 'השפעת המאורעות בארץ-ישראל על מדיניות בריטניה, 1945-1948', י" הלר (עורך), מאבק, מרד, מרי: המדיניות הבריטית והציונית והמאבק עם בריטניה, 1941-1948, ירושלים תשמ"ז, עמ' 64.

125 בן-גוריון אף דיווח על כך בכינוס חברי ההנהלה בפריז ב-4 באוגוסט 1946, ראו: יומן דוד בן-גוריון, אב"ג.

126 ראו: R. Crossman, *A Nation Reborn*, London & Rehovot 1960, pp. 79, 81, 135-139.

127 על פעילותו של סנה ראו: א' שאלתיאל, תמיד במרי: משה סנה - ביוגרפיה, ירושלים תשס"א.

128 ראו: ג' מאיר, חי, תל-אביב תשל"ה, עמ' 145.

129 ראו נאומו של אשכול במליאת מועצת פועלי תל-אביב-יפו, 10 במרס 1947, אה"ע, IV250/72/1/1016.

130 בעד ההצעה לפרק את ועדת X הצביעו: שפירא, ברנשטיין, ריפתין ואשכול, ונגדה - ברייהודה (או אידלסון) וסנה. ראו: דיגור (לעיל, הערה 9), עמ' 897; י" הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 86; מ' בר-זוהר, בן-גוריון, א, תל-אביב 1977, עמ' 544.

131 ראו הערתו של אביזוהר: בן-גוריון (לעיל, הערה 102), עמ' 301.

חסרונו של גוף אזרחי שיפקח על פעילות ה'הגנה'. ראשי היישוב, שהיו ערים לכך, החליטו בקונגרס הציוני העשרים ושניים, שהתקיים בבול בדצמבר 1946, להקים שוב גוף כזה.¹³² בן-גוריון, שהסכים לרעיון אך לא שש לבצעו ואף כינה אותו 'ספחת',¹³³ החליט באפריל 1947, בעקבות אותה החלטת הקונגרס ובלחצם של נציגי המפלגות החברות בהנהלת הסוכנות, להקים גוף אזרחי שיפקח על ה'הגנה' - ועדת הביטחון. חברי ועדה זו, שהיו נציגי המפלגות שבהנהלת הסוכנות, התכנסו לראשונה ב-8 ביוני. באופן טבעי כמעט התבקש אשכול לשמש כנציג מפא"י גם בוועדה זו. בהמשך התברר כי הוועדה במתכונת החדשה, בדומה לוועדת השמונה-עשר, לא הייתה גוף חשוב ומשפיע, למרות דרישתם התקיפה של חברי הקואליציה בהנהלה הציונית, ובמיוחד יוסף ספיר, לתת לה סמכויות נרחבות, משום שקביעת מדיניות הביטחון מסורה הייתה לידי הנהלת הסוכנות.¹³⁴ אשכול אמר בדיוני הוועדה כי היא לא נועדה להיות הסמכות העליונה, אלא חוליית ביניים בין הנהלת הסוכנות למפקדה - 'אם אני נותן שעתיים בשבוע לעניין זה איני יכול להיות אחראי לביטחון היישוב. אנחנו מסייעים, עוזרים [...] אולם חובת הייזום והדאגה לביצוע מוטלת על ראש המפקדה הארצית'.¹³⁵ דבריו אלה היו מקובלים על רוב חברי הוועדה, למרות התנגדותם התקיפה של ספיר וחבריו. השיבותה של ועדת הביטחון, לפחות בשנתה הראשונה, הייתה בעצם קיומה ובכך שחבריה קיבלו מדי פעם דיווחים שוטפים מפי בן-גוריון ואחרים על התפתחויות במדיניות הביטחון של היישוב וה'הגנה'.¹³⁶

★

שמונת חודשי פעילותו של אשכול בוועדת X ותקופת חברותו בוועדת הביטחון היוו עוד נדבך חשוב בהתפתחותו. בד בבד עם פעילות זאת ביקש ממנו בן-גוריון - שהחל לראות בו ובגולדה אישים המקורבים אליו יותר מאחרים¹³⁷ - לפעול באופן לא פורמלי כעוזרו האישי בעניינים שונים במנגנון ה'הגנה', בעיקר בעניינים שנגעו ליישוב האזרחי ולקשר שלו עם הארגון. כמו כן היה אשכול עסוק באותה עת בהקמת נקודות יישוב חדשות בנגב, וגם לפעילות זו היו היבטים ביטחוניים חשובים. אשכול הפך למעשה לאישיות הפוליטית הביטחונית החשובה ביותר בתוך מפא"י אחרי בן-גוריון, ודילג בכך על דור של אישים שנחשבו, כמוהו, לאנשי ביטחון מובהקים בעלי נטייה ביטחונית אקטיוויסטית, דוגמת בן-צבי ואפילו רמז. בסוף שנת 1947 הזמין אותו בן-גוריון לשמש עוזרו בשכר בהנהגת ה'הגנה' ואחר כך במשרד הביטחון. עובדת היותו אדם מתון ופיקח, היודע כיצד להשיג דברים תוך משא ומתן ובעל תפיסה ביטחונית אקטיוויסטית, וקרבתו זה שנים רבות לבן-גוריון, הן שהביאו להתפתחות דרמטית זו בחייו של אשכול. הפרק על כהונתו כעוזרו של בן-גוריון במשרד הביטחון והפיקתו, בצד גלילי, לאיש החזק במשרד, כבר אינו שייך לענייננו. אציין רק כי גם

132 ראו עדותו של י' ספיר, את"ה, מס' 3175.

133 יומן בן-גוריון, 2 באפריל 1947, אב"ג.

134 ראו למשל: פרוטוקול ישיבת ועדת הביטחון, 23 באוקטובר 1946, אצ"מ, S25/9342.

135 שם.

136 ראו למשל: פרוטוקולים של ישיבות ועדת הביטחון, 8 ביוני 1947, אצ"מ, S25/9342.

137 ראו למשל: ההערה שכתב בן-גוריון באיגרתו לחברי לשכת מפא"י, 13 באוקטובר 1946, אב"ג.

משנכנס לשמש כעוזרו המיוחד של בן-גוריון 'לעניינים ציויליים' (אזרחיים), כלשונו של 'הזקן', הוא התקבל בחשדנות עד כדי זלזול ביכולתו. אולם אחרי כשנה וחצי בתפקיד זכה להערכה כה רבה עד שבן-גוריון ראה דווקא בו את האדם המתאים להתמודד עם המשימה הקשה ביותר שעמדה על הפרק לאחר המלחמה, קליטת העלייה וכינון מערכת יישובית חדשה.

מדוע לא דבק אפוא באשכול הדימוי הביטחוני האקטיוויסטי, אף שעסק שנים רבות בנושאי ביטחון מגוונים? אפשר שחלק מן התשובה על שאלה זו הוא שמאז קום המדינה כיהן כאמור בתפקידים 'אזרחיים', כראש המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית ובמיוחד כשר האוצר בממשלת ישראל, ועיסוקיו אלה הם שקיבעו את דימויו הציבורי. אולם גם לאחר שכיהן ארבע שנים בהצלחה בתפקיד שר הביטחון, לא השתנה אותו דימוי, ומשפרצו האירועים שהובילו למלחמת ששת הימים, נטען - כמו ארבע שנים לפני כן - כי הוא אינו מתאים לתפקיד. נדמה לי שאת התשובה לשאלת הדימוי השלילי הבלתי מוצדק הוזה של אשכול - כאילו אינו מתאים למלא תפקידים ביטחוניים, לאחר עשרות שנים של פעילות ביטחונית מסוגים שונים, בחלקה הגדול מוצלחת ביותר אליבא דכולי עלמא - יש לחפש בתחום הפסיכולוגיה ולא בתחום ההסבר ההיסטורי, ולא כאן המקום לעסוק בכך.